

Verbondenheid en spiritualiteit

Erika van der Laan

Verbondenheid en spiritualiteit

In opdracht van de Gereformeerde Hogeschool
Academie Theologie

Uitgevoerd door
Erika van der Laan

Juni 2014

Gereformeerde Hogeschool
Postbus 10030
8000 GA Zwolle
038 - 425 55 42

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
Voorwoord	6
Hoofdstuk 1 Over dit onderzoek	3
Aanleiding	3
Vraagstelling	4
Hoofdstuk 2 Methoden	5
Werkwijze	5
Validiteit	5
Betrouwbaarheid	5
Hoofdstuk 3 Conceptueel kader	6
Cultuur	6
Spiritualiteit	9
Verbondenheid	12
GKv	14
Generatie X	16
Hoofdstuk 4 Hoe omschrijft generatie X haar spiritualiteit?	17
4.1 God-menselijk betrekkingen	17
4.2 Het omvormingsproces	19
De praktijk in het licht van de theorie	24
Hoofdstuk 5 Hoe omschrijft generatie X de spiritualiteit van de gemeente waar zij lid van is?	26
De praktijk in het licht van de theorie	29
Hoofdstuk 6 Hoe ervaren leden van generatie X het verschil tussen hun eigen spiritualiteit en die van de gemeente?	30
De praktijk in het licht van de theorie	32
Hoofdstuk 7 In welke mate voelen leden van de generatie X zich verbonden met hun gemeente?	33
De praktijk in het licht van de theorie	37
Conclusie	39
Aanbevelingen	40
Literatuurlijst	41
Bijlage I Interviewschema	42

Voorwoord

Spreken met mensen over hun geloof en hoe zij dat beleven is iets wat ik al lange tijd graag doe. Mensen en hun verhalen boeien me en ik vind het geweldig om met anderen na te denken en te praten over de plek die God in hun leven inneemt. Deze interesse heeft ertoe geleid dat ik (al jaren geleden) tot nadenken werd gezet over de geloofsbeleving van een hele specifieke groep mensen binnen de gereformeerde kerken, namelijk zij die in hun jeugd zijn opgegroeid binnen gereformeerde kerkmuren, maar vandaag de dag worden geconfronteerd met opvattingen die soms lijnrecht in lijken te gaan tegen dat wat hen vroeger is geleerd. Meer nog: het lijkt alsof niet zozeer alleen leerstellingen aan het veranderen zijn, maar ook het 'geloofsgevoel' verandert. Er hangt al lange tijd iets in de lucht en het lijkt erop dat niemand er onbewogen onder blijft.

Er is al veel geschreven over dit onderwerp. Ook op dit moment zijn gesprekken en discussies in volle gang. Er zou sprake zijn van een 'paradigmaverandering'. Er zouden verschuivingen plaatsvinden binnen de gereformeerde kerken. In mijn onderzoek wil ik graag de diepte in. Ik wil persoonlijke ervaringen en visies horen om meer zicht te krijgen op de problematiek van binnenuit.

Juist de ervaringen van de groep mensen die in dit onderzoek centraal staan benieuwen mij, omdat de veranderingen die in de GKv gaande zijn in mijn ogen het meest duidelijk naar voren komen in de veranderingen die deze generatie doormaakt. Meer dan de volgende generaties wortelt zij in de vrijgemaakte traditie, en meer dan de haar voorgaande generaties lijken mensen van deze generatie los te komen te staan van deze traditie.

Daarnaast is dit de generatie die in deze tijd de leiding in de kerk aan het overnemen is op allerlei manieren. Daarmee zal zij een groot stempel drukken op de gang van zaken binnen de kerk en binnen de afzonderlijke gemeenten.

Een jaar of zeven geleden kwam ik een artikel onder ogen, één van meer dan tien jaar geleden: *'Wat geloof ik en waar ben ik veilig?'*¹ Een artikel, geschreven door een predikant van de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt, onder het pseudoniem Henk Jasperse.

Bij het opzetten van dit onderzoek kwam het begrip verbondenheid naar boven. Mij werd de suggestie gedaan om literatuur van Gerrit Glas te lezen waarin dit onderwerp besproken wordt. Zijn artikel 'Op zoek naar het verbindende' is geschreven naar aanleiding van de vragen die Henk Jasperse stelde. Dus: wat heeft Jasperse te maken met mijn onderzoek?

'Iemand moest eens zeggen dat de keizer geen kleren aan heeft.'² Het ging in 'Waar geloof ik en waar ben ik veilig?' over vormen die geen inhoud meer leken te hebben, over inhouden die niet meer aanspraken, over waarheden die geen waarheden (b)leken te zijn. En over mogelijke alternatieven die ook geen antwoord gaven op de vraag wat het geloof in een postmoderne tijd inhoudt.

Waarom aandacht voor een brief van tien jaar geleden en een onderzoek van zelfs 15 jaar geleden? Omdat dit mijns inziens voortekenen waren van de onrustige tijden die zouden komen.

Die onrustige tijden zijn uitgebreid bestudeerd, er zijn boeken vol geschreven over de postmoderne tijd waarin wij leven en de beweging of zelfs onrust die dit veroorzaakt onder mensen. In dit onderzoek wil ik mensen aan het woord laten.

Groningen, mei 2014

Erika van der Laan

¹ Henk Jasperse, *Wat geloof ik en waar ben ik veilig?*, Nederlands Dagblad, 27-04-2002

² Interview Wim van der Schee, de man achter de pseudoniem Henk Jasperse, Nederlands Dagblad, 14-04-2012

Hoofdstuk 1 Over dit onderzoek

Aanleiding

Twee zaken die bij elkaar zijn gekomen in een gesprek vormen de aanleiding voor dit onderzoek.

1. Tijdens gesprekken die ik in de afgelopen jaren met verschillende mensen heb gehad, onder andere in verband met stages voor de opleiding GPW, kwam het onderwerp geloofsbeleving veel aan de orde. In de ogen van de mensen met wie ik sprak, was er binnen hun gemeente weinig aandacht voor geloofsbeleving en weinig ruimte voor initiatieven die hier aandacht voor vroegen. Daarnaast werd verteld over de manier waarop men dit deelde met andere gemeenteleden en wat daarin mooi maar soms ook moeilijk was (is). Er werd veel waarde gehecht aan het delen van persoonlijke ervaringen met elkaar, aan geloofsgroei, aan vertrouwen en warmte. Opvallend was, dat het verlangen naar deze ervaringen bijna altijd gepaard ging met een meerdere of mindere mate van vervreemding van de gemeente waar men lid van was. Hiermee werd verschillend omgegaan: een echtpaar dacht er over om lid te worden van een andere gemeente, of zelfs een soort van thuisgemeente te beginnen, een ander echtpaar had besloten om zich vooral te richten op het ontwikkelen van persoonlijke relaties binnen de gemeente en zich wat af te sluiten voor bijvoorbeeld erediensten en/of ontwikkelingen die binnen deze gemeente gaande waren. In deze gesprekken ben ik hiermee gestuit op problematiek die Hayo Wijma heeft onderzocht in het onderzoek 'Jong, [goed]gelovig en kerk'.
2. Bovengenoemde academie heeft op 28 september 2011 het onderzoek 'Jong, [goed]gelovig en kerk' gepresenteerd (Slendebroek & Wijma, 2011): een onderzoek naar de rol van het kerkelijk leven in de belevingswereld van jongeren. Uit dit onderzoek kwam onder andere het volgende naar voren: Jongeren zijn over het algemeen gelovig tot zeer gelovig, maar meer dan de helft vindt niet in zijn of haar eigen gemeente wat ze zoekt. Dat wil zeggen: meer dan de helft van de jongeren is weliswaar gelovig, maar niet actief in de gemeente, voelt zich niet betrokken of is geen lid meer. Deze jongeren hebben daar allemaal een reden voor gegeven en deze hebben te maken met een gemis of iets dat ze graag anders zien.³ Wat is het dan dat ze zoeken?
 - 53% van de ondervraagden gaf aan niet overtuigd lid te zijn, niet betrokken te zijn of niet meer te geloven. Van deze jongeren gaf ongeveer 40% redenen op het relationele vlak, zoals gebrek aan aansluiting of contact;
 - Van de jongeren die zeiden wel lid te zijn, maar niet overtuigd, gaf 37% als reden dat men het niet eens is met de manier waarop men met elkaar omgaat;
 - Van de jongeren die zeiden wel lid te zijn, maar niet actief gaf 45% aan dat dit is vanwege een gebrek aan aansluiting, contact, of vanwege slechte onderlinge relaties;
 - Van de jongeren die zeiden niet meer te geloven gaf 95% als reden dat hun vorm van geloven niet meer bij de kerk past(e).

Verder scoren 'geloof en geloofsbeleving' het hoogst wanneer jongeren bevraagd worden op problemen en vragen die zij zien bij anderen en bij zichzelf. 82% van de jongeren ziet deze problemen bij andere jongeren, 77% ziet deze problemen bij zichzelf. Van de kerkelijke ondersteuners geeft 83% aan dat zij problemen en vragen op dit gebied herkennen bij de jongeren.

57% van de jongeren die zeggen overtuigd en actief lid te zijn, geeft als reden 'Samen gemeente zijn, de mensen, veiligheid'. 25% van de jongeren geeft antwoorden als: het sluit aan, voelt goed, past bij me, inspireert me.

Met andere woorden: het gaat over een vorm van geloven en over geloofsbeleving, maar ook aansluiting bij 'de ander' of herkenning van de manier waarop 'de ander' gelooft, zijn voor jonge-

³ Een enkele uitzondering hierop zijn jongeren die vanwege een relatie naar een andere gemeente gaan, of jongeren die gekozen hebben voor investeren in een studentenvereniging waar ze lid van zijn.

ren bijzonder van belang. Deze twee zaken zijn in dit onderzoek nauwelijks te scheiden van elkaar, het één lijkt een verband te hebben met het ander. Duidelijk voorbeeld van dit verband valt op in de uitspraak: “Mijn vorm van geloof (geloofsbeleving, relatie met God) past niet bij deze kerk (aansluiting, verbinding).”

Voor één van de onderzoekers is het de vraag in hoeverre uitkomsten van dit onderzoek ook voor andere generaties gelden. Meer specifiek: Hoe ligt dit voor gemeenteleden die qua leeftijd deel uitmaken van de generatie X (1956-1970)? Dat is één van de vragen die de Academie verder onderzocht wil zien.

Vraagstelling

In hoeverre voelen leden van generatie X, lid van de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) van Winsum, zich verbonden met hun gemeente en welke rol speelt spiritualiteit hierin?

Deelvragen die gesteld worden om de hoofdvraag te beantwoorden zijn:

1. Wat wordt verstaan onder verbondenheid?
2. Wat is spiritualiteit?
3. Hoe kan de generatie X worden omschreven?
4. Hoe omschrijft generatie X haar spiritualiteit?
5. Hoe wordt de spiritualiteit van de gemeente waar zij lid van is omschreven door leden van de generatie X?
6. Hoe ervaren leden van generatie X het verschil tussen hun eigen spiritualiteit en die van hun gemeente?
7. In welke mate voelen leden van de generatie X zich verbonden met hun gemeente?

Hoofdstuk 2 Methoden

Werkwijze

Dit onderzoek bestaat uit literatuuronderzoek en kwalitatief onderzoek.

Deelvraag 1, 2 en 3 zijn beantwoord met behulp van informatie uit de literatuur.

De deelvragen 4 tot en met 7 worden beantwoord door middel van kwalitatief onderzoek (individuele interviews en groepsinterviews).

Voor dit onderzoek is een brief uitgegaan naar alle mensen in de gemeente van Winsum die binnen de generatie X vallen.

Vervolgens is contact opgenomen met mensen met de vraag of zij mee wilden doen aan dit onderzoek.

22 personen hebben meegedaan aan dit onderzoek. 11 personen hiervan zijn individueel geïnterviewd, 11 personen hebben meegedaan aan een groepsinterview.

Validiteit

Alle interviews zijn opgenomen en uitgewerkt, om vertekening van het beeld te voorkomen. Eén interview is niet opgenomen op verzoek van de geïnterviewde. Dit gesprek is uitgewerkt en ter controle voorgelegd aan de geïnterviewde.

De vragen ten aanzien van spiritualiteit zijn opgesteld op basis van theorie hierover.

Uitkomsten van de individuele interviews en het eerste groepsinterview zijn ter controle voorgelegd aan een tweede groep.

Betrouwbaarheid

Alle interviews zijn opgenomen.

Alle gesprekken zijn letterlijk uitgewerkt

Analyse van de teksten heeft meerdere keren plaatsgevonden

Gespreksverslagen zijn beschikbaar voor heranalyse

Hoofdstuk 3 Conceptueel kader

De vraag wordt gesteld, of er een verband is tussen de mate van verbinding tussen gemeenteleden en hun spiritualiteit. Om hier antwoord op te kunnen geven is het noodzakelijk beide begrippen, verbondenheid en spiritualiteit, te definiëren. Met name van het begrip spiritualiteit zijn in de literatuur en in de media de meest uiteenlopende definities te vinden. Ook in de media: de aandacht voor spiritualiteit vandaag de dag is enorm. Dat roept – wat mij betreft – een vraag op: is het toeval dat naast de enorme aandacht voor en behoefte aan zingeving en spiritualiteit in de samenleving ook binnen de kerken de belangstelling hiervoor enorm is toegenomen? Als het dan zo is dat spiritualiteit een belangrijke factor is bij het ervaren van verbinding tussen christenen onderling, waar komt deze belangstelling dan ineens vandaan? Konden we de dingen niet zo laten zoals ze altijd waren? Heeft de omringende cultuur de vraag naar spiritualiteit de kerken binnengebracht? Om de zoektocht naar spiritualiteit binnen de GKv te plaatsen in de context van de cultuur waarin zij zich bevindt zal op deze vragen worden ingegaan.

We zouden nog door kunnen gaan met vragen stellen: als het dan zo is dat deze belangstelling is toegenomen, hoe kan het dan dat deze toename voor verwijdering zorgt? Wat zegt dit over de oude situatie waarin men zich bevond – want die was er blijkbaar, de GKv is jarenlang kerk geweest zonder specifieke aandacht voor geloofsbeleving – en wat zegt dit over de nieuwe situatie? Welke plek heeft de GKv in dit verhaal? Zijn er binnen één kerk groepen ontstaan die zó verschillend in hun gereformeerd-zijn staan dat ze elkaar dreigen kwijt te raken? En als dat zo is, hoe kan dat?

Typerend voor een verkennend onderzoek is dat het een breed gebied beslaat. Bovenstaande vragen laten zien dat dit inderdaad het geval is. Waar begin je wanneer het veld waar je over schrijven moet zo uitgestrekt is en alle verschillende deelgebieden op elkaar in lijken te grijpen?

Cultuur

Ik kies er voor om te beginnen met een beschrijving van de situatie: de westerse culturele situatie waarin de GKv zich anno 2014 bevindt. De vraag die in dit onderzoek beantwoord zal worden, is juist met het oog op de huidige cultuur relevant. We leven in een wereld met veel verschillende geluiden, veel zaken die ons (willen) beïnvloeden. Vanzelfsprekendheden zijn er steeds minder, of in ieder geval is de keuze, op wat voor gebied dan ook, enorm geworden. Je kunt als christen het besluit hebben genomen je bepaalde vanzelfsprekendheden eigen te maken in je leven, maar dit gaat niet zonder het besef dat je ook anders had kunnen kiezen.

Charles Taylor laat in een uitgebreide studie zien hoe de westerse cultuur zich heeft ontwikkeld.⁴ Het voert te ver om dit helemaal uit te werken. Toch zal er iets over gezegd worden omdat deze ontwikkelingen alles te maken hebben met huidige en vroegere ontwikkelingen binnen de kerken, en specifiek nu de GKv. Het is interessant om te lezen hoe de kijk op de wereld door de geschiedenis heen veranderd is. En het is intrigerend om te zien hoe God langzaam maar zeker uit het wereldbeeld verdwijnt. Was God lange tijd een vanzelfsprekende aanwezigheid die achter alle gebeurtenissen zat en die direct betrokken was op het leven van de mens, omstreeks het begin van de 16^e eeuw begon dat te veranderen. Dit wordt ook wel het verlies van het 'naïeve kader' genoemd: de mens begon zich als buitenstaander te zien van wat er gebeurde. Hij leerde te reflecteren op de wereld om zich heen en op zichzelf. Alles kon worden onderzocht, mits je de rol aannam van objectieve buitenstaander ('ont-hechting'). Door Taylor wordt dit de tijd van het *deïsme* genoemd.

Taylor laat zien hoe de wereld onttoverd wordt: de wereld van geesten en demonen verdwijnt, en daarmee ook de behoefte aan een God die de mens hiertegen beschermt. De angst verdwijnt, de wereld wordt volledig voorspelbaar. Het is duidelijk hoe de wereld werkt – en als je gelooft in God: het mechanisme van de wereld zoals Hij deze in gang heeft gezet is te doorgronden. We hoeven

⁴ Charles Taylor, *Een seculiere tijd*

slechts rekening te houden met deze zogenaamde natuurwetten. De mens hoeft er alleen naar te handelen.

De transcendente dimensie van het geloof krijgt een minder centrale plaats⁵: God raakt op afstand. Hij is een God die uit is op het heil van mensen, maar die zich verder niet met hen bemoeit. Geloof heeft geen ander gevolg voor dit leven dan juist handelen. Er ontstonden twee werkelijkheden, die van deze wereld en Gods werkelijkheid daar als het ware bovenop⁶. Het besef van mysterie verdwijnt, transformatie in dit leven verdwijnt naar de achtergrond. Transformatie is bedoeld voor het leven na de dood.

God is weliswaar Schepper, maar het verlossende werk van Jezus en de dagelijkse omgang met God worden steeds minder belangrijk. Het cultiveren van de aarde lijkt de primaire opdracht van de mens. Genade is niet zo nodig, de mens heeft de ordende kracht van God in zich om een goed leven te leiden. De mensheid is gericht op het organiseren van een wellevende beschaving. Zij creëert deze en het gaat haar goed af. Een gevoel van onafhankelijkheid is niet ver meer. Orde en rust creëren mensen zelf door middel van gezond verstand. Oefening in een gedisciplineerd, ingetogen, arbeidzaam bestaan werd een tweede natuur. Discipline wordt zelfs een onfeilbaar teken van godsvrucht.⁷ Dit zorgt er voor dat men zich 'spiritueel superieur' gaat voelen, en het lijkt er op dat het de essentiële aspecten van het geloof verduisterd heeft. Genade wordt minder essentieel, eigen kracht is voldoende.

Taylor laat zien hoe juist op dit laatste punt het *exclusieve humanisme* kan ontstaan.

Rechtvaardigheid en menslievendheid werden steeds belangrijker. Het is *exclusief* omdat het niet langer direct verwijst naar God. De mens heeft drang tot naastenliefde in zichzelf.

Rede en wetenschap dringen godsdienst steeds meer naar de achtergrond, en waar het nog mag bestaan wordt theologie 'geobjectiveerd'. Taylor stelt echter ook dat niet alleen rede en wetenschap, maar ook de wanorde van godsdienstoorlogen en andere misstanden zorgen voor een diepgewortelde afkeer tegen religie. De mens handelt steeds meer autonoom en dat smaakt naar meer. Mensen hebben geen redding nodig. Het christendom lijkt op den duur niet meer verenigbaar met de menselijke waardigheid.

Zo doorloopt de geschiedenis van de mens verschillende stadia. Hogere stadia vertegenwoordigen ontwikkeling, groei. Teruggaan naar vroeger lijkt volkomen irrationeel: dit was een barbaarse tijd die men achter zich moest laten. De mens is nu beschaafd: nieuwe idealen worden discipline, onderwijs, decorum en goede politieke orde. De moderniteit wordt gekenmerkt door gevoelens van vrijheid, controle, onkwetsbaarheid en dus waardigheid.

Taylor laat nog eens zien hoe de objectieve, onthechte mens succes heeft geboekt in haar onderzoek naar mens en wereld en het vervolgens aannemelijk leek dat deze houding bij alle vormen van onderzoek de juiste is. De objectieve mens: dit is "een van de krachtigste tendensen binnen onze cultuur, waarvan de zich voortzettende strijd binnen de menswetenschappen en geesteswetenschappen getuigt".⁸

Het exclusieve humanisme is een serieus alternatief voor het christelijk geloof geworden. Maar het duurt niet lang of de nadelen van een onpersoonlijke, instrumentele wereld worden duidelijk. Vooruitgang bleek een utopie te zijn. De verschrikkingen van de 20^e eeuw lieten de onmacht van de mens zien. De mens loopt tegen zijn grenzen aan.

De mens wordt in het nauw gedreven. Geloof is geen optie meer: het is autoritair en in strijd met 'de rede'. God eren en menselijke ontplooiing lijken lijnrecht tegenover elkaar te staan.

⁵ Charles Taylor, *Een seculiere tijd*

⁶ Ad de Bruijne, *Affect en effect*

⁷ Aspecten hiervan ziet Taylor terug in de Reformatie. De overeenkomst die hij ziet tussen de Reformatie en het humanisme is de nadruk op discipline en de drang om de samenleving te ordenen. Charles Taylor, *Een seculiere tijd*,

⁸ Charles Taylor, *Een seculiere tijd*, 453

Maar ongeloof gaf een gebrek aan betekenis en een gevoel van leegte: is dit alles? Onze tijd wordt bedreigd door een verlies van betekenis, is de nieuwe klacht. Want niet alleen kwade machten en geesten kunnen niet doordringen tot de mens – deze zijn immers weggeredeneerd – nu blijkt dat helemaal niets van betekenis daar toe in staat is.

Fundamentele onzekerheid. Verlies van vertrouwde wereld. En alle ontwikkelingen gaan zo snel dat integratie ervan achterblijft.⁹ Mensen hebben de tijd niet meer zich dingen eigen te maken, inzichten te laten beklijven. Het perspectief op mogelijke oplossingen is onzeker. Het vooruitgangsgeloof lijkt te zijn verdwenen. We doorlopen geen stadia meer. Nieuwe wetenschappelijke inzichten worden met enige scepsis ontvangen en roepen steeds vaker ethische vragen op. De mens is op zichzelf teruggeworpen. Ze wil er op kunnen vertrouwen dat de wereld in orde is, maar er is niet zoveel wat haar dat vertrouwen kan schenken. Waar nu heen?

Hiermee zijn wij beland aan het begin van de 21^e eeuw. Taylor noemt deze tijd de tijd van de *Nova*. De stuwende krachten van geloof en ongeloof zijn sterk en de mens wil er uit breken. Dit is het zogenaamde *nova-effect*: er vindt een explosie plaats van levensovertuigingen en spiritualiteiten. De term 'religie' vagebondeert en is niet in institutionele noch dogmatische termen gedefinieerd.¹⁰ In verband hiermee spreekt Taylor over secularisatie in de zogenaamde 'derde betekenis'.¹¹ God is niet verdwenen. Hij is één van de mogelijke opties geworden: we bevinden ons in "de overgang van een samenleving waarin het onmogelijk was om niet in God te geloven, naar een samenleving waarin geloof zelfs voor de meest overtuigde gelovige één menselijke mogelijkheid is naast anderen". Sterker nog: ongeloof lijkt voor steeds meer mensen op het eerste gezicht ook nog eens de meest aannemelijke optie. En nu?

Authenticiteit. Op zoek naar 'meer', naar het hogere, vaak in de mens zelf. Zelfontplooiing. Individualisme. Deze laatste hebben een bijna sacrale status gekregen, zegt Gerben Heitink. De mens is gelovige en god.¹² Er kan zelfs gesproken worden van een 'cultus van het individu'.¹³ Schnabel, die het milieu van de zogenaamde nieuwe spiritualiteit (o.a. New Age) onderzocht, schreef in zijn studie: 'Opvallend in het paraculturele aanbod is dat het vooral gaat om het individuele belang, het persoonlijke welzijn, de eigen gezondheid, het particuliere geluk, de directe bevrediging. Van maatschappelijk bewustzijn, sociale bewogenheid of politiek activisme is maar weinig sprake'.¹⁴ Er wordt wel gesproken over het 'massaverschijnsel der vereenzaming' en over het 'zelf zonder plaats'.¹⁵ Allemaal uitdrukkingen die aangeven dat de mens eenzaamheid en onbehagen voelt. De mens is bezig met een persoonlijke zoektocht, maar heeft tegelijkertijd meer dan ooit behoefte aan 'samen'. In het onderdeel 'Verbondenheid' zal hier verder op worden ingegaan.

Mensen zijn op zoek naar meer.¹⁶ Joep de Hart heeft in zijn boek een opsomming van culturele kenmerken van Woodhead en Heelas overgenomen, dat de brede culturele omslag op het gebied van spiritualiteit weergeeft. Dit overzicht laat ook duidelijk zien hoe de mens zelf maatstaf is geworden voor zijn beleving:

Transcendentie	Immanentie
Externe gezagsinstantie	Interne gezagsinstantie

⁹ Roel Kuiper, *Moreel kapitaal*, 37

¹⁰ Anselm Grün citeert Sudbrack (2000)

¹¹ Volgens Taylor zijn de eerste en tweede betekenis van secularisatie: 1. Zogenaamde gesecculariseerde publieke ruimtes, vroeger waren algemene instellingen en praktijken verbonden met een zekere afhankelijkheid aan God. De moderne westerse staat kent deze binding niet meer. 2. Het verval van geloof en beoefening, mensen nemen hier afstand van. Secularisatie bestaat uit een zich afwenden van God, uit niet meer naar de kerk gaan.

¹² Gerben Heitink citeert Durkheim (1898)

¹³ Joep de Hart citeert Durkheim (1898): "de cultus van het individu is verbonden met een moraal die vaak niet minder rigide kan zijn dan die van de traditionele godsdienst."

¹⁴ Joep de Hart citeert Schnabel (1982)

¹⁵ Termen van Hannah Arendt en Peter Sloterdijk, aangehaald door Roel Kuiper

¹⁶ Henk de Roest, *Een huis voor de ziel*

Ethische principes	Ethische ervaring
Tekst als toetssteen	Ervaring als toetssteen
Negatieve beoordeling van de menselijke natuur	Positieve beoordeling
Leven in termen van wat de gevestigde orde verkondigt (oplegt)	Uitleven van je eigen spiritualiteit
Gedifferentieerde religie	Ongedifferentieerde religie
Verlossing via het volgen van traditie	Verlichting via zelfgekozen rituelen
Kijken naar de toekomst in termen van het verleden	Ervaren van het 'leven' in het hier en nu

De Hart beëindigt het bespreken van deze verschillen met de uitspraak: 'Het gaat om een ontwikkeling die overigens ook binnen de godsdienstige tradities, binnen de kerken, waarneembaar is'.¹⁷

Spiritualiteit

"35 jaar na Dorothee Sölle is de kerk niet veranderd, maar wel de cultuur waar zij in staat. De cultuur zindert van de religiositeit, religie en mystiek zijn 'in' en kerk is 'uit', de ontplooiing van de eigen ziel staat in allerlei boeken en tijdschriften centraal, spiritualiteit is al jaren in de mode en de boeken van Henri Nouwen en Anselm Grün zijn internationale bestsellers."¹⁸

Midden in alle culturele ontwikkeling staat de mens. In dit onderzoek richt ik me op de mens die hoort bij de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt). Hoe wordt de tijd waarin wij leven beleefd door iemand die aan God wil vasthouden? Wat doe je wanneer je ontdekt dat bovenstaande ontwikkelingen ook effect op jou hebben?

De kerk lijkt niet erg veranderd, of toont verlegenheid met de nieuwe situatie. Henk de Roest beschrijft heel treffend wat er aan de hand is. Hij schrijft over Dorothee Sölle, die in de jaren '70 al op zoek was naar het delen van geleefde, ervaren waarheid. Delen van ervaringen van troost, genade, vergeving, hoop.

In de literatuur wordt veel gezegd over de vragen en onzekerheden waarmee een gelovige aan het begin van de 21^e eeuw wordt geconfronteerd. We bevinden ons op een breukvlak van culturen. Dat is pijnlijk, zegt Gerben Heitink. De kerk staat voor nieuwe vragen omdat de gelovigen voor nieuwe vragen staan. Meer dan ooit is duidelijke richting nodig. De mens is voortdurend bezig met reflectie en geloven is steeds meer een proces van bewustwording, vragen, zoeken en twijfelen.¹⁹ De op zekerheden gebaseerde dogmatiek lijkt steeds meer te verdwijnen. 'De kerken lijden aan een sterke erosie van de vertrouwde denk- en gedragspatronen.'²⁰ Er zijn mensen die hier opgelucht over zijn, maar er zijn ook mensen die beseffen dat ze iets kostbaars zijn kwijtgeraakt. Meer dan ooit is de Bijbel nodig als basis. Meer dan ooit is oriëntatie op de christelijke traditie noodzakelijk.²¹ De mens is niet perse gericht op God. Soms is hij ook gericht op zichzelf. Daarin is een mens kwetsbaar. Om staande te blijven is een diepliggende, persoonlijke inspiratie nodig. Daarom is ook oefening nodig.

Ook de gelovige zoekt God. Ook hij wil God ervaren. Dat heeft hij nodig. Het lijkt meer dan ooit noodzakelijk om als christen zelfbewust in het leven te staan.

Biedt de kerk de mogelijkheid om God te vinden? Kan een gelovige zich hierin oefenen? De vragen die ik nu stel, stel ik met het oog op de GKv.

¹⁷ Joep de Hart, *Zwevende gelovigen*, 74 e.v.

¹⁸ Henk de Roest, *Een huis voor de ziel*, 68

¹⁹ Gerben Heitink, *Golfslag van de tijd*

²⁰ Kitty Bouwman & Kick Bras (red.), *Werken met spiritualiteit*, 27

²¹ Kitty Bouwman & Kick Bras (red.), *Werken met spiritualiteit*

Binnen de GKV zijn er mensen die de kriebels krijgen van het woord spiritualiteit, mensen die weten waar het over gaat, maar er niets mee hebben en mensen die er blij van worden en er naar op zoek zijn.

In de afgelopen jaren zijn hier veel boeken over geschreven. Vaak gaan ze in op de oorsprong van het woord 'spiritualiteit'. Omwille van de volledigheid doe ik dat ook. Er is al veel over geschreven, maar het is ook heel mooi. Want het laat zien hoe de oorspronkelijke betekenis die van het christelijk geloof is. Het laat zien hoe het woord hoort bij de christelijke traditie.

Kick Bras beschrijft de oorsprong van het woord en laat met behulp van een tekst uit 2 Korintiërs 2 en 3 zien hoe Paulus een bronwoord gebruikt om een geestelijke gerichtheid, een mentaliteit te beschrijven.²²

Het woord heeft zich in de loop der tijd ontwikkeld. Het is afgeleid van het Latijnse bijvoeglijk naamwoord *spiritualis*, wat een vertaling is van het Griekse ('paulinische') woord *pneumatikos*. Kijkend naar hoe Paulus de woorden *pneumatikos* en *pneuma* gebruikt, wordt duidelijk dat dit een woord is dat op het gehele leven slaat. In 2 Korintiërs 2, 13-3, 3 stelt Paulus de *pneumatikos* tegenover *sarx*. Dit zijn twee mentaliteiten, waarbij *pneumatikos* bepaald door herschepping door de Geest (Anselm Grün noemt dit simpelweg: leven uit de bron van de Geest) en *sarx* wordt bepaald door zelfhandhaving, een mentaliteit die leidt tot de dood, 'de onverloste realiteit van het menselijk bestaan'. Spiritualiteit staat voor een leven gericht op God, vernieuwd door de kracht van de Heilige Geest.

Spiritualiteit gaat over een relatie die de mens beïnvloedt. Het gaat over een ontmoeting, een betrekking, maar daar blijft het niet bij. Het gaat niet alleen om mooie woorden of een goed gevoel, maar beïnvloedt ook het leven, de keuzes die je maakt, de gedachten die je hebt. Het gaat over hoe het christelijk leven wordt opgevat en vormgegeven.²³

En dat is niet gemakkelijk: spiritualiteit vraagt om discipline. Het is een vorm van training, geen doel op zichzelf, maar bedoeld om verder te komen, te groeien in het leven als volgeling van Christus. Spiritualiteit gaat niet over welzijn, of over lekker in je vel zitten. Soms is het moeilijk, vraagt het om een wilsbesluit. God zoeken betekent strijd en confrontatie.

Er bestaat een misverstand over spiritualiteit. Het zou los staan van theologie en slechts gericht zijn op gevoel en ervaring. Maar niets is minder waar. Net zoals theologie niet slechts theorie is, maar spreken van God en Hem persoonlijk kennen, zo is spiritualiteit meer dan een oppervlakkige ervaring. Het is een leven uit de Geest die wordt gegeven aan een ieder die 'ja' zegt tegen God de Vader en de Zoon zoals deze zich in de Bijbel openbaren.

De kerkgeschiedenis laat ook zien dat theologie en spiritualiteit met elkaar verbonden zijn. Zij verhelderen en steunen elkaar. Anselm Grün laat zien hoe christelijke spiritualiteit betrekking heeft op de hele Heilige Schrift. De mens mag er naar streven de woorden tot zich te laten doordringen en zich hierdoor te laten veranderen. Het laatste laat opnieuw zien hoe spiritualiteit niet vrijblijvend is, maar ook een appel doet op de mens.

Calvijn liet al zien dat God kennen (uit de Bijbel, theologie) veranderd worden (leven door de Geest, spiritualiteit) betekent. McGrath zegt het als volgt: '...als deze twee niet verenigd worden heeft de theologie geen bezieling, geen leven en geen geestelijke waarde; en het contemplatieve leven heeft geen substantie, geen betekenis en geen vaste oriëntatie.'²⁴

De objectieve inhoud van het geloof kan niet zonder een het zich subjectief toevertrouwen. Voorafgaand aan de 18^e eeuw zagen theologen geen onderscheid tussen theologie en spiritualiteit. De spanning die is ontstaan zit hem niet in de theologie zelf, maar in de *westerse opvattingen* van theo-

²² Kitty Bouwman & Kick Bras (red.), *Werken met spiritualiteit*, 15

²³ Allister McGrath, *Christelijke spiritualiteit*,

²⁴ Allister McGrath, *Christelijke spiritualiteit*,

logie.²⁵ Bovenstaande beschrijving van de culturele ontwikkeling laat iets zien van hoe deze opvattingen zich hebben ontwikkeld.

In het Oude Testament wordt over de *vreze des Heren* gesproken. Dit wordt ook wel *godsvrucht* genoemd. Het drukt iets van ernstige eerbied uit. Ad de Bruijne geeft aan dat dit niet zozeer een gevoel is, maar een doorgaande houding tegenover God en Zijn Woord. Een houding met een *affektieve kern*.²⁶ Dat is de liefde: de restloze, volkomen overgave zonder angst.²⁷

Ook Velema geeft in zijn beschrijving van gereformeerde spiritualiteit aan dat *vreze des Heren* de voornaamste duiding is van spiritualiteit in de Bijbel. Vervolgens noemt hij de ervaringen die hierbij horen: afstand en verbondenheid; nabijheid en vertrouwelijkheid; eerbied en ontzag; aanhankelijkheid en afhankelijkheid.

We hebben met een ontzagwekkende God te maken, die heel dichtbij wil komen. Daarover gaat spiritualiteit.

Bovenstaande is mooi, maar erg algemeen. Spiritualiteit onderzoeken is een lastige opgave. Het gaat om 'iets', een beleving, een proces waar lastig woorden aan te geven is. En wanneer het dan toch lukt om woorden te vinden, ervaren mensen dat nog niet alles gezegd is. Waaijman zegt over spiritualiteit dat je weet wat het is wanneer je er aan participeert. Uiteindelijk blijft het iets wat niet met woorden alleen kan worden uitgedrukt.²⁸

Daarbij is het vinden van die woorden lang niet gemakkelijk. De woorden, de begrippen, de taal om met de dingen van spiritualiteit bezig te zijn ontbreken vaak.

Hoe kom je aan handvatten om dit onderwerp bespreekbaar te maken? Hoe maak je iets dat vaag en abstract lijkt tot iets concreets waar je concrete vragen over kunt stellen? Hoe omschrijf je een ervaring?

Bij het bepalen van het onderzoeksveld heb ik mij o.a. laten leiden door het boek van Kees Waaijman. Hij gaat in zijn 'Handboek Spiritualiteit' uitgebreid in op de vraag hoe spiritualiteit onderzocht kan worden. Zijn heldere analyse van het gebied van de spiritualiteit hielp bij het scherpstellen en inkaderen.

Waaijman zegt het volgende:

Het werkelijkheidsgebied dat door de spiritualiteitswetenschap bestudeerd wordt is het godmenselijk betrekingsgebeuren, dat beschouwd wordt als een gelaagd omvormingsproces.

Waaijman beschrijft hoe al eeuwenlang bepaalde grondwoorden werden gebruikt wanneer over spiritualiteit werd gesproken. Het ging dan over godsvrucht, heiligheid, barmhartigheid en volmaaktheid. Er werd niet alleen over God gesproken, maar ook over de toestand van de mens, en hoe deze in relatie met God groeit in godsvrucht en heiligheid. Waaijman spreekt over een godmenselijk betrekingsgebeuren. De polen van God en mens staan niet zomaar ten opzichte van elkaar, maar zij reageren op elkaar, werken op elkaar in (Bouwman). God reageert op de mens die naar Hem vraagt, maar zal zich niet opdringen wanneer Hij niet gezocht wordt. De mens reageert op God: dat begint vanaf het moment dat hij beseft hoe groot Gods genade is (Kolossenzen 1:6). Hij reageert op de liefde van God. De mens wordt hierdoor veranderd. Wat onderzocht wordt, is de praktijk hiervan: het godmenselijk omvormingsproces. Waaijman spreekt over een *mystagogisch onderzoek*: in de mystagogie wordt op de ervaring van God gereflecteerd.

Ik mis één ding in de definitie van Waaijman, en dat is de betrekking van de Heilige Geest in het gebeuren. De mens wordt geraakt, geeft antwoord aan Gods liefde, maar nergens wordt gezegd wat de plek van de Heilige Geest is in het 'omvormingsproces'. Terwijl Hij degene is die maakt dat de mens

²⁵ Allister McGrath, *Werken met christelijke spiritualiteit*

²⁶ Ad de Bruijne, *Affect en effect*

²⁷ Kees Waaijman, *Handboek spiritualiteit*

²⁸ Anselm Grün, *Bronnen van spiritualiteit*

wordt geraakt en antwoord wil geven. We bevinden ons in de invloedssfeer van de Heilige Geest. Zonder die Geest zouden we over deze dingen niet eens nadenken. De intentie van spiritualiteit is transformatie van de mens, je blijft niet onveranderd. Dit is wat de Heilige Geest doet. Hij transformeert, hij zorgt dat je ja zegt tegen God en een relatie met Hem krijgt die je verandert.²⁹ Hij maakt dat je een wilsbesluit neemt en je leven in dienst van God wilt stellen.³⁰ Een besluit die je leven kan veranderen.

Voor sommige mensen gaat dit gepaard met een duidelijk aanwijsbaar moment: een moment van bewustwording, van verandering van denken. Het kan een openbaring zijn: “als het opengaan van een spirituele werkelijkheid of betekenis die er door heen schijnt”.³¹ Waaijman noemt de bekering van Paulus een ‘radicale herinterpretatie van zijn verstaan van Gods handelen en zijn bedoeling met de wereld’. Dit kan ook door een gelovige zo worden ervaren: ineens klinken bekende woorden anders, plotseling krijgen theologische waarheden meer kleur en diepte. Het kader waarbinnen mensen voorheen dachten, voelden en leefden is veranderd.³²

Spiritualiteit heeft een duidelijke basis in de Bijbel, en op basis van de Bijbel in de christelijke traditie. Gelukkig, want de mens heeft het nodig, en wel om twee redenen: om weerstand te bieden tegen invloeden van de wereld en om elkaar niet uit het oog te verliezen.

God voortdurend opzoeken vereist oefening: christenen zeggen God nodig te hebben, maar mensen die dat anders beleven lijken hun overtuiging ook prima te vinden en zij klinken bijzonder redelijk. Hoe houd je stand? Spiritualiteit heeft invloed op alle onderdelen van het leven, juist in het leven van alledag. Het is een fundamentele levensoriëntatie³³, een basishouding, een levensstijl. Je hebt een basis nodig om vastberaden en standvastig te zijn. Iets waarop je je kunt richten.

Gods hand zien in gebeurtenissen vereist oefening. Je moet het je eigen maken. In een cultuur waarin het niet vanzelfsprekend is om God achter het dagelijks leven te zien moet je je daarvoor openstellen. Het zicht op God verlies je zomaar. Wil een mens een ervaring die indruk heeft gemaakt benoemen als een religieuze ervaring, dan moet hij kunnen verwoorden wat hij beleefd heeft en beschikken over een referentiekader die gebaseerd is op de Bijbel. De beleving van emoties heeft altijd een cognitieve bedding nodig.³⁴ Ervaring is een verbinding van verstand en gevoel.

De mens is zwak en het kwaad is sterk. Gelukkig heeft de mens het vermogen tot onderscheiden van geesten ontvangen. Ook dat doe je niet zelf. Ook daarin oefen je je.

Putten uit ervaringen en deze met elkaar delen deed men in de Bijbel ook al. Men vertelde over Gods grote daden. Dat leverde herkenning op: samen maakte je deel uit van een groot verhaal.

Dit brengt mij op het tweede: beleefde spiritualiteit, de ervaring dat een ontzagwekkende God heel dicht bij jou wil komen, maakt dat je het wilt delen. Wanneer die ervaring wordt herkend, kom je nader tot elkaar. Van welk grote verhaal maakt de kerk deel uit? Ook hier wordt weer duidelijk dat deze oefening in spiritualiteit niet zonder de Bijbel als Gids en zonder oriëntatie op de christelijke traditie kan.

Verbondenheid

“Het eerste dat sneuvelt in het scheppingsverhaal is het idee van menselijke autonomie”.³⁵

Ik heb getwijfeld of ik het woord verbondenheid moest gebruiken, of dat bijvoorbeeld ‘betrokkenheid bij’ of ‘zich onderdeel voelen van’ beter uitdrukte wat ik wil onderzoeken. Ik heb toch gekozen

²⁹ Kitty Bouwman & Kick Bras, *Werken met spiritualiteit*

³⁰ Alister McGrath vertelt over de vergelijking die Alan de Lille ooit maakte met het openen van de luiken: de zon doet zijn werk, maar het effect is niet merkbaar wanneer de mens de luiken niet opent. Alister McGrath, *Christelijke spiritualiteit*

³¹ Gerben Heitink, *Golfslag van de tijd*, 211

³² Charles Taylor, *Een seculiere tijd*

³³ Jan Hendriks citeert Leyendecker (1989)

³⁴ Gerben Heitink

³⁵ Roel Kuiper, *Moreel kapitaal*, 25

voor het woord verbondenheid, omdat dit woord en de lading die het heeft naar mijn mening dieper gaat dan betrokkenheid. Verbondenheid klinkt intiemer, persoonlijker, als op zielsniveau. Synoniemen van verbondenheid zijn (volgens diverse woordenboeken) o.a. saamhorigheid, eensgezindheid. In het Engels kom je de woorden 'harmony' of 'unity' tegen. Allemaal mooie woorden, die iets uitdrukken van een gevoel dat dieper gaat dan het delen van een interesse, of je goed voelen bij de ander(en). Bij het lezen van de literatuur ontdekte ik dat sociologen, theologen en andere wetenschappers ook dát voor ogen hadden wanneer zij het woord verbinding gebruiken.

De mens is naar het beeld van God geschapen. Hij heeft niet zijn eigen beeld, maar vertegenwoordigt God. Dat is wat Roel Kuiper bedoelt met bovenstaande uitspraak.

Een mooi voorbeeld van hoe kennis over God effect heeft op de kijk op de wereld, het dagelijks leven van de mens. Je bent naar Gods beeld geschapen: verbeeld je maar niets. Het doet denken aan Micha 6 vers 8: *'Er is jou, mens, gezegd wat goed is, je weet wat de HEER van je wil: niets anders dan recht te doen, trouw te betrachten en nederig de weg te gaan van je God.'*

Het vorige hoofdstuk eindigde met de behoefte van de mens om zijn verhaal, zijn ervaringen te delen. Roel Kuiper beschrijft hoe gevoelens van eenzaamheid en onbehagen ontstaan 'wanneer men geen leven kan leiden van geborgenheid en gedeeld geluk'.³⁶ Kuiper haalt Buber aan wanneer hij *ontmoeting* een sleutelwoord noemt. Echte ontmoeting zorgt ervoor dat mensen aan elkaar worden verbonden. Deze verbinding wordt intensiever als de relatie niet een zaak is van een 'ik' en een 'jij', maar als de twee lijnen zich snijden in het 'Eeuwige Jij'.

Charles Taylor laat zien hoe een sterke groepsidentiteit nog steeds aantrekkingskracht uitoefent op de mens. Hij stelt dat spiritualiteit maakt dat mensen zich bij krachtige religieuze gemeenschappen willen aansluiten.

Hij spreekt over het feestelijke: momenten dat mensen zich verbonden voelen met elkaar omdat ze een bovennatuurlijke ervaring delen, een moment van *collectieve opgetogenheid*.³⁷ Het verbindt en kan een nieuwe richting geven. Het sterkt de mens.

De uitdrukking bovennatuurlijke ervaring is erg algemeen omdat Taylor over de samenleving in het algemeen spreekt. Als het om het christelijk geloof gaat kun je zeggen: de momenten dat mensen samen iets van God ervaren verbindt hen met elkaar. Kijkend naar grote samenkomsten als Opwekking en de zogenaamde Vrij Zijn Weekenden begrijp ik wat hij bedoelt. Praise-avonden, concerten van bijvoorbeeld Hillsong, Sela, Michael W. Smith oefenen een grote aantrekkingskracht uit. En – wellicht van iets andere orde, maar toch – waar komt alle belangstelling voor de uitvoering van 'The Passion' vandaan?

Maar wat is de basis van die ervaring? Waar begint verbonden zijn met elkaar? Kuiper laat zien hoe de huidige samenleving georganiseerd is volgens het *sociaal contractdenken*. Het gaat om uitwisselbaarheid van belangen. Wat kan jij voor mij betekenen? En wat kan ik dan terug doen? De ander is een medeburger die mijn belang versterkt of bedreigt.

Doel is sociale gelijkheid die voor samenhang, stabiliteit en betrokkenheid moet zorgen. Het contract moet voorkomen dat chaos ontstaat. Autoriteiten moeten optreden wanneer men contracten niet nakomt. Het staat dus voor een fictieve overeenkomst tussen individuele burgers. Er is afgesproken welke rechten en plichten zij hebben om hun wederzijdse belangen veilig te stellen. Wanneer je niet kunt terugvallen op een gemeenschappelijke levensovertuiging, moeten regels worden geformuleerd. De overheid moet het nakomen van deze regels afdwingen. Maar contract veronderstelt breuk. Het kent zijn uitgeslotenen, want niet iedereen is in staat om het contract na te komen. Er zijn mensen die aan de onderkant van de samenleving zitten en moeten leven van barmhartigheid. Hoe ga je met uitzonderingen om wanneer er geen morele basis is waar men zich op kan baseren?

³⁶ Roel Kuiper, *Moreel kapitaal*, 40

³⁷ Charles Taylor citeert Durkheim (1898)

Roel Kuiper stelt hier het *verbondsdenken* tegenover. Hij spreekt over de *filosofie van verbondenheid*. Moraal en rechtvaardigheid komen niet uit de mens zelf, maar worden aan haar geschonken. 'Wanneer de samenleving wordt gezien als verbond staat het welzijn van allen voorop en draagt iedere burger een verantwoordelijkheid voor dat welzijn. Het verbond kenmerkt zich door een 'vanzelfsprekende band tussen mensen die elkaar in de wisselende omstandigheden van het leven trouw blijven'.

³⁸ Het begint niet bij zichzelf, maar anticipeert op de behoefte van de ander.

Waarom? Roel Kuiper zegt: omdat je verwonderd bent over het geschenk van je eigen leven. Je weet je als mens gezien. Je weet dat je beaamd bent door God.³⁹ Je weet dat ook jij moet leven van barmhartigheid. Dat besef deel je. Je omhelst de ander, dat wil zeggen: je sluit de ander liefdevol in.⁴⁰ Jos Douma spreekt in een lezing in 2010 ook over omhelzing, als metafoor voor spiritualiteit.⁴¹ "Spiritualiteit is dat we hier op aarde omhelsd worden door de hemel, dat mensen omhelsd worden door God, de Drie-ene... Christelijke spiritualiteit zet in bij de drie-enige God... Vader, Zoon en Geest vierten samen van eeuwigheid tot eeuwigheid het feest van de gemeenschap, van een verbondenheid die tintelt van liefde, kracht, genade, vrijheid en licht."

Het gaat er niet om dat ik geef opdat jij geeft, maar dat ik geef *omdat mij gegeven is*.⁴² "De gift is de bron van de plicht".

GKv

Bovenstaande laat zien dat de kerk voor een behoorlijke opdracht staat.

- Oude collectieven hebben geen macht meer;
- Gemeenschappen worden 'lichter': lidmaatschappen en langdurige bindingen zijn minder vanzelfsprekend;
- Kijk op religie: staat voor dogmatisme, fundamentalisme, autoritaire relaties, schijnheiligheid en polarisatie;⁴³
- Vanzelfsprekendheid van geloven is voorbij;
- Nieuwe vragen moeten nieuwe antwoorden krijgen;
- Kijk op theologie (d.i. de westerse invulling er van): afstandelijkheid, rationaliteit,⁴⁴ massieve waarheden;
- Kijk op de 'oude' religieuze gemeenschappen: gericht op instandhouding cultuur, wantrouwen naar de buitenwereld, eisen van loyaliteit, rituelen, geboden, verboden, weinig vernieuwing.⁴⁵

De groep mensen waar dit onderzoek zich op richt, is geboren in de jaren '50 en '60. Zij die hun leven lang al lid zijn van de GKv zijn, als je de literatuur mag geloven, opgegroeid in een kerk met een heel eigen karakter. Wat wordt zoal over de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) gezegd?⁴⁶

- Principieel zijn
- Roepingsbesef
- Onafhankelijkheid
- Strijdbaarheid
- Legitimisme (wetticisme)
- Anti-psychologie
- Uniformiteit

³⁸ Roel Kuiper, *Moreel kapitaal*, 171

³⁹ Jan Hendriks, *Verlangen en vertrouwen*

⁴⁰ Roel Kuiper, *Moreel kapitaal*, 127

⁴¹ Jos Douma, *De hemelse omhelzing*, naar Robbert E. Webber

⁴² Roel Kuiper citeert Pessers

⁴³ Joep de Hart, *Zwevende gelovigen*, 26

⁴⁴ Allister McGrath, *Christelijke spiritualiteit*

⁴⁵ Jan Hendriks, *Verlangen en vertrouwen*

⁴⁶ Opsomming gebaseerd op werk van Aleid Schilder, Mees te Velde, Allister McGrath en Roel Kuiper

- Nadruk op de rechte leer. Deze rechte leer wordt verkondigd door hoogleraren. Eigen zoektocht is overbodig: de kerk vertelt het wel
- God willen kennen uit eigen menselijke kracht is goddeloos
- Religie is een afkeurenswaardige begeerte⁴⁷
- Hang naar zuiverheid en wetticisme: “leven vanuit Gods genade kon in de schaduw komen te staan van het volmaaktheidsideaal”⁴⁸
- Geen plaats voor persoonlijke beleving of twijfel (twijfel stond gelijk aan geloofsverlies⁴⁹)
- Rationeel, verstandelijk
- Zwaartepunt van denken en geloven lag in de openbaring van God, niet in de beleving van de mens. Antithese tussen dogmatiek en het subjectieve⁵⁰
- Daarmee ook tegen de vraag om aandacht voor het innerlijke leven, gesteld door het Piëtisme⁵¹
- Nadruk op gehoorzaamheid. Gevoelens op aanzienlijk lager plan dan gehoorzaam geloven⁵²
- Antithese: wel in de wereld, niet van de wereld
- GKV als enige ware kerk; een unieke opvatting, die geen andere kerkgemeenschap kent
- Verbondsautomatisme
- Extreme accentuering van de ernst
- Leer der uitverkiezing: statisch verlossingsbegrip
- Autoritair theïstisch denken. Hogere onzichtbare macht en nietigheid van de zondige mens
- Theoretische automatismen als het gaat om emoties⁵³
- Hoge eisen, schuld, angst. Kwaad lijkt niet te mogen bestaan (maar is wel realiteit) Hangt samen met hang naar zuiverheid en perfectionisme
- Verdwijning van het mysterie: alles wordt beredeneerd

Bovenstaande punten lijken niet positief. Toch is het te gemakkelijk om deze waarden en ideeën allemaal af te schrijven. De oorspronkelijke intenties van de kerkhervormers waren zonder meer positief. Een beschrijving geven van ontwikkelingen die de GKV hebben beïnvloed voert te ver, maar met name Aleid Schilder heeft een overzicht gegeven van ontwikkelingen in het gedachtegoed van de kerk, beginnend bij Augustinus.⁵⁴ Er is sprake van grote eerbied voor Gods Woord, en bestudering van de Bijbel is gericht op alle terreinen van het leven. Mees te Velde noemt de elan, de spirit van de GKV die er voor heeft gezorgd dat ze vanaf de jaren '50 een grote stempel heeft gedrukt op de samenleving. De antithesegedachte kwam voort uit de overtuiging van de realiteit dat er een grote strijd der geesten in deze wereld gaande is. Waakzaamheid was dus geboden. De GKV bood ook veiligheid en geborgenheid. Binnen de kerkmuren was het veilig.

Studies over de effecten van deze opvattingen heb ik niet kunnen vinden. Aleid Schilder heeft in haar boek ‘Hulpeloos maar schuldig’ gewezen op het effect dat de opvattingen kunnen hebben op de persoonsontwikkeling. In het kader van dit onderzoek is het echter interessanter om na te gaan wat voor effect deze opvattingen hebben op de praktijk van spiritualiteit en de mate van verbondenheid die men met elkaar ervaart. En: hebben daar verschuivingen plaatsgevonden?

Als we het rapport van de Deputaten Dienst en Recht mogen geloven, is er zeker sprake van verschuivingen. Er wordt zelfs gesproken van een ‘paradigmaverandering’. Enkele veranderingen die zij signaleert zijn:

⁴⁷ Aleid Schilder citeert Barth, *Hulpeloos maar schuldig*, 36 e.v.

⁴⁸ Mees te Velde (red.), *Vrijgemaakte vreemdelingen*, 196

⁴⁹ Aleid Schilder, *Hulpeloos maar schuldig*, 38 e.v.

⁵⁰ Alister McGrath noemt specifiek de GKV wanneer hij spreekt over de argwaan t.o.v. subjectivisme. “Bij de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt is men niet minder gekant tegen religieus subjectivisme...” Vergelijking met de Puriteinen die aandacht hadden voor de worsteling die een christen kan doormaken, en voor pastorale vragen en geestelijke ervaringen

⁵¹ Uitspraak Berkhof: de Geest werd te zeer van het Woord los gemaakt, aan de subjectiviteit van de vrome mens teveel ruimte gegeven

⁵² Mees te Velde (red.), *Vrijgemaakte vreemdelingen*, 194

⁵³ Als christen ben je verlost: dankbaarheid als plicht, spijt als opdracht, etc. Emoties lijken te worden opgelegd.

⁵⁴ Aleid Schilder, *Hulpeloos maar schuldig*, 43 e.v.

- Nadruk op gevoel (nieuw) t.o.v verstand
- Grote verscheidenheid aan visies en normen t.o.v. een totaalpakket die op één lijn staat met de belijdenis
- Ten aanzien van de tucht probeert men mensen steeds dichterbij de norm te brengen, in plaats van dat gerekend wordt met de vraag of gedragingen/opvattingen strijdig zijn met de norm
- Kerkmensen willen eigen keuzes maken, individu gaat voor gemeenschap t.o.v. kerkmensen die voegzaam zijn tegenover kerkelijke opvattingen en regels, gemeenschap gaat boven individu.⁵⁵

Meer kunnen we (nog) niet zeggen. Bezinning lijkt noodzakelijk. In dit onderzoek zullen mensen aan het woord gelaten worden die de verschuiving van binnenuit meemaken.

Generatie X

Deze groep mensen is geboren tussen 1955 en 1970. Als bovenstaande omschrijving van de GKv klopt, dan kent zij deze van binnenuit, ze is er mee opgegroeid.

Anno 2014 is de wereld echter veranderd, en behalve het feit dat dit wellicht directe invloed heeft op de individuen in deze groep zelf, is er meer over te zeggen.

Herman Andriessen beschrijft in zijn boek *Spiritualiteit en levensloop* hoe de verschillende stadia waarin een mens zich tijdens zijn leven bevindt, worden gekenmerkt door specifieke vragen en mogelijkheden.

Dit onderzoek richt zich op een groep, anno 2014 ongeveer tussen de 44 en 59 jaar. Op mensen van deze leeftijd lijken over het algemeen de fasen *Vestigen en zorgen* en *Grensgebied II* van toepassing. Zij bevinden zich in een levensfase die wordt gekenmerkt door zorg voor anderen: voor kinderen, wellicht voor hulpbehoevende ouders. Andriessen noemt dit zorg, als verantwoordelijkheid voor het leven. Mogelijk dat deze zorg voor anderen de mening en gevoelens met betrekking tot de ontwikkelingen in de GKv bepaalt: niet: wat heb ik nodig, maar: wat hebben anderen (met name eigen kinderen) nodig.

Ook is het mogelijk dat er in deze groep mensen zijn die zich later in een later stadium bevinden: het zogenaamde Grensgebied. Omdat een aantal kinderen het huis uit is, op eigen benen zijn gaan staan, in het algemeen een aantal zaken een duidelijker plek hebben gekregen, kunnen de mensen in deze levensfase de blik weer richten op zichzelf. Jung noemt dit de *tweede individuatie*. Wanneer mensen in staat zijn hier voldoende aandacht aan te geven, gaan ze niet langer mee in de bekende stroom, maar zoeken ze anders. Er worden weer vragen gesteld naar persoonlijke zin, naar bestemming, er wordt teruggekeken op het leven, met als doel een nieuwe plaatsbepaling, een nieuw zelfverstaan. Er treedt een 'innerlijke distantie' op: zorg voor de anderen is nog steeds belangrijk, maar zorg voor zichzelf treedt steeds meer op de voorgrond.

Hier komt de veranderde wereld weer om de hoek kijken.

Bontekoning zegt over deze generatie dat ze de nieuwe generatie leiders vormt: zij heeft de leeftijd bereikt het stokje van de protestgeneratie over te nemen. Zo ook in de kerk. Opvallend: Bontekoning doet de suggestie de naam Generatie X te vervangen door *verbindende generatie*. Niet alleen doet de naam Generatie X de mensen geen eer aan, want ze heeft specifieke kwaliteiten en is helemaal niet de verloren generatie waar men voorheen bang voor was, maar haar kracht ligt juist in het verbindende. Samen optrekken, weloverwogen en nuchter, realistisch, zijn kenmerken die volgens Bontekoning bij deze generatie horen.

⁵⁵ Vrije weergave van een aantal punten uit Rapport Deputaten Dienst en Recht, 2008

Hoofdstuk 4 Hoe omschrijft generatie X haar spiritualiteit?

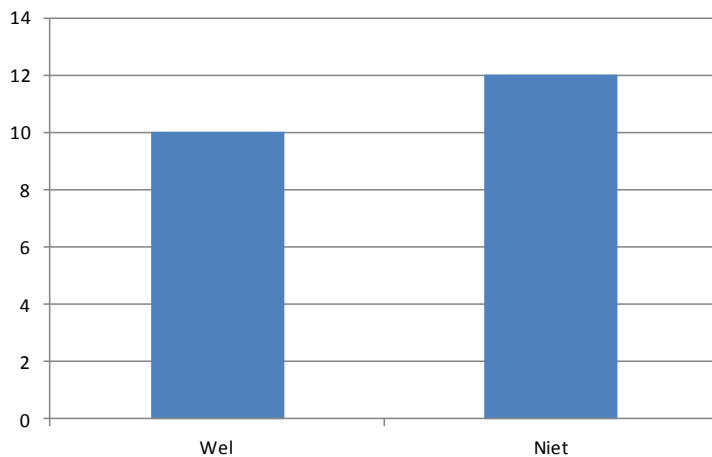
‘Eerst was het een onbekend woord, toen een dogma en toen: ja, verhip, zo zit het. Zoiets.’

4.1 God-menselijk betrekkingen

4.1.1 Kijk op God

Stelling: ‘Mijn beeld van God is veranderd in de afgelopen jaren’

Allen zien God als iemand die dichtbij is, al is dat bij de één sterker dan bij de ander. Bij bijna de helft van de ondervraagden heeft een verandering plaatsgevonden in het beeld dat zij van God heeft.

Figuur 1 Reacties op stelling ‘Mijn beeld van God is veranderd in de afgelopen jaren’

De veranderingen die hebben plaatsgevonden zijn erg basaal geweest en hebben grote invloed gehad op de persoon. Over deze verandering wordt het volgende gezegd:

‘Vroeger was Hij een streng iemand die oordeelde en nu zie ik het meer als een milde God die altijd het goede voor mensen zoekt.’

‘God was voor mij een grote meneer daar boven en dat was het dan zo’n beetje. Een strenge meneer.’

‘In de tijd dat ik klein was en jong... meer de God die straffend, die altijd alles zag. Ik was als kind best wel eens bang in de zin van: God ziet altijd alles.’

‘Ik had veel meer besef dat ik een persoonlijke God had. Op een of andere manier kwam dat veel dichterbij toen.’

Uit de gesprekken komen Gods grootheid en Zijn zorgende hand naar voren.

‘Voor mij is het inderdaad toch de grote God in wiens handen wij zijn.’

‘De heiligheid van God is ontzagwekkend.’

‘God is zo groot.’

‘Soms weet je je ongelooflijk klein ten opzichte van Gods macht.’

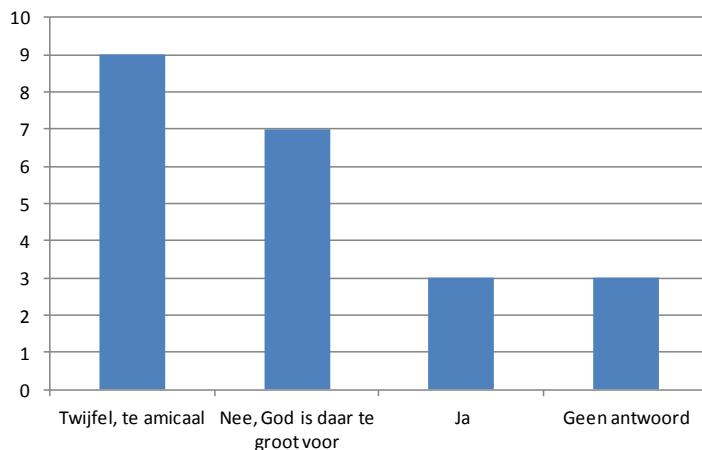
‘God zorgt voor je.’

‘Het is meer vertrouwen, vlakbij.’

‘Jezus is heel goed, vriendelijk, mild.’

‘Hoe erg het ook was, ik kon troost bij God vinden. Ook in de Bijbel, maar ook dat God heel dichtbij voelde.’

Stelling: 'Jezus is mijn Vriend'

Figuur 2 Reacties op stelling 'Jezus is mijn Vriend'

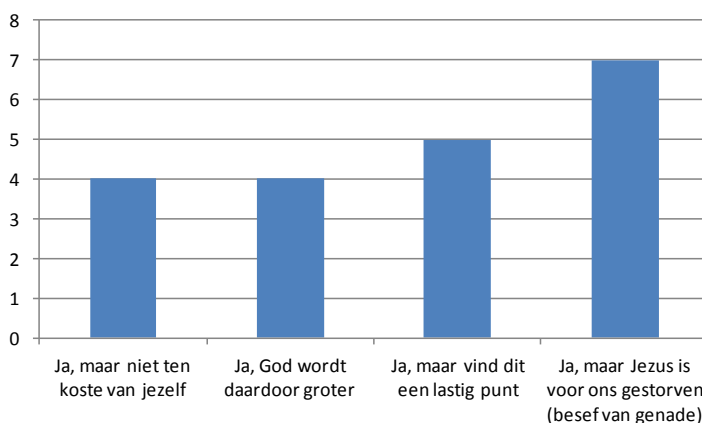
De vraag of iemand Jezus ziet als zijn of haar Vriend, wordt door bijna niemand zonder meer met 'ja' beantwoord. Hier wordt schroom ervaren

God is almachtig, ontzagwekkend, iemand die je niet na kunt rekenen, niet kunt bevatten. Iemand voor wie je eerbied hebt. Je moet niet te klein denken van God, Hij en de mens staan niet op gelijke voet. Dit wordt door iedereen met volle overtuiging uitgesproken.

Tegelijk wil men dicht bij God leven, ervaart men God in concrete dingen die gebeuren, wordt God in het dagelijks leven gezocht en daarin ook strijd geleverd. Even met Hem door willen praten, Hem even willen zien. Een groot aantal mensen spreekt verlangen uit: naar groei, meer diepgang, naar het ervaren van Gods grootheid, naar meer relatie met Hem en meer kennis van Hem, naar meer beleving en echtheid. Ook wordt God in mensen om hen heen of in de natuur ervaren. Hij is groot, maar ook heel dichtbij: Hij is iemand die je kent, met wie je een vertrouwensband hebt, die je doorziet, die je rust geeft. Onderweg 'even met God praten' kent bijna iedereen.

4.1.2 Kijk op de mens

Stelling: 'De mens is nietig en zondig'

Figuur 3 Reacties op de stelling 'De mens is nietig en zondig'

'De mens is zondig, niet volmaakt. Dat is een feit. Dat merk ik ook. Maar daar kun je niet in blijven hangen en gelukkig is het Goede Vrijdag en Pasen geweest. Je mag weer met een schone lei beginnen.'

'Dat weet ik wel, maar daarentegen weet ik ook dat God zoveel van zijn kinderen houdt dat Hij dat gedaan heeft.'

'Natuurlijk, ieder mens is nietig en klein voor God, maar God heeft ons zo lief dat Hij dat voor ons gedaan heeft.'

'Ik heb toch altijd een bepaald schuldgevoel. Dat zit er toch wel in... Dat is ook een beetje die struggle van: ben ik laks? Ja, ik ben ook gewoon laks. Laten we eerlijk zijn. Dus dat is nog wel een strijd.'

'Vroeger was het meer het idee van: ja, dat is zo en daar moet je mee leven. Maar dat is het niet meer zo, de zonde is helemaal weg... je bent wel klein, maar dat betekent niet dat je onaanzienlijk bent.'

'Ik voel me zondig, ik ben zondig. Maar ik weet ook wel meer te leven van die genade, zeg maar.'

'Met de komst van Jezus en Zijn sterven hoe je het niet meer zelf te verdienen. Je moet er wel naar leven en dat geeft nog wel eens... aan de ene kant kun je het niet zelf verdienen, maar aan de andere kant... dat soort dilemma's bepalen je gemoedstoestand wel eens.'

'Ik weet dat God mij kent, dat ik het niet zo bedoel. Dat geeft mij wel veel rust.'

'Als het allemaal niet zo erg was, hoef je niet zo blij te zijn. Want och ja, het was een kleinigheidje. Nee, 't is ongelooflijk wat er gebeurd is, dat dat nodig was.'

'Dat is natuurlijk nog steeds zo. Maar het is niet doorslaggevend. Soms kan ik me ongelooflijk klein weten tegenover Gods macht.'

'Wat al een wonder, dat er zo'n grote God is, dat Hij naar mij wil luisteren op dit moment.'

'De genade van God wordt nog weer groter als je je dat goed realiseert, jezelf ten opzichte van God.'

'De mens moet zijn plek weten.'

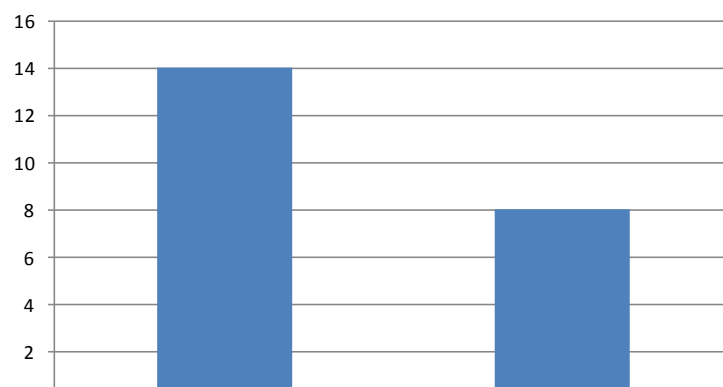
Hoe kijken mensen naar zichzelf in relatie tot God? Waar staan zij volgens henzelf? Bovenstaande figuur geeft aan hoe de meningen over deze stelling verdeeld zijn. Iedereen met wie hierover gesproken is, gelooft dat de mens klein en zondig is. Daarin klinkt men over het algemeen erg nuchter: zondigheid is een feit, maar het heeft niet het laatste woord.

Zoveel mensen, zoveel ervaringen: de één geeft toe dat hij wel wat meer besef zou mogen hebben van eigen kleinheid, een ander geeft aan grote moeite te hebben met het ervaren van God als liefdevolle Vader. Weer iemand anders is in zijn jeugd opgegroeid met de overtuiging dat je Gods liefde verdienen moet en vindt het nu een strijd om uit genade te leven.

Voor een aantal mensen blijkt hier recent veel in veranderd te zijn. Letterlijk zegt iemand: 'Ik denk nu meer aan het lijden en sterven dan aan mijn zondigheid'. Een ander geeft aan dat hij vanuit zijn jeugd snel last heeft van schuldgevoelens. Dat maakt ook dat een aantal mensen wel eens moe wordt van de zogenaamde 'hel-en-verdoemenispreken', of de preken waarin de zondigheid van de mens centraal staat. Het lijkt er op dat het iets was waar men onder gebukt ging en wat men graag los wil laten. 'De mens is klein, maar niet onaanzienlijk', zegt iemand. De mens is klein, dat maakt dat je onder de indruk bent van Gods grootheid.

4.2 Het omvormingsproces

Stelling: 'In de afgelopen jaren heeft geloven een andere betekenis voor mij gekregen'

Figuur 4 Reacties op stelling 'In de afgelopen jaren heeft geloven een andere betekenis voor mij gekregen'

Een aantal mensen geeft aan hier voorheen niet zo mee bezig te zijn geweest, er was sprake van gewoonte, het was meer oppervlakkig. De mensen die dit aangaven, geven ook aan dat er een omslag heeft plaatsgevonden. Het is meer een gevoel geworden dan iets wat alleen met het verstand beredeneerd werd. Een groot deel van de mensen heeft nieuwe ontdekkingen gedaan in zijn of haar geloofsleven. Deze veranderingen zijn voor sommige mensen levensveranderend geweest. De beleving en ervaring, het gevoel is nu ook onderdeel geworden van de relatie met God. Mensen hebben genade ontdekt en spreken hun blijdschap uit: zo kan het dus ook! Geloven was iets wat er bij hoorde, wat interessante discussies opleverde. Het was voor een aantal mensen een levensstijl, iets waarover je sprak, maar niet iets wat je raakte. Genade was voor sommige mensen een abstract begrip. Sinds het is gaan leven is God persoonlijker geworden en wordt een relatie als directer ervaren. God is niet langer de 'grote Meneer' op afstand. Voor een enkeling is geloven een last geweest, voor een aantal mensen een bron van vragen. Nu spreken ze over verlichting, over vrijheid. 'Het leven is gemakkelijker geworden'. De last willen ze graag achter zich laten.

'Het is nu heel anders. Je bent nu meer toegespitst op: hoe heeft God dat bedoeld, dan dat je daar 20 jaar geleden mee bezig was.'

'Mijn geloofsbeleving is niet zo heel sterk veranderd. Maar wel: waar draait het nou eigenlijk om? Wat is nou de kern van het geloof?'

'Hoe je tegen dingen aankijkt verandert.'

'Je staat anders in het leven.'

Verandering:

'Dat het meer van vertrouwen is, vlakbij is.'

'Meer persoonlijk is het geloof geworden. Voorheen was het dat je vooral in het straatje mee moest wandelen en dan was het goed.'

'Ik weet dat mijn geloof de laatste jaren veel dieper is geworden, eerder was het oppervlakkiger: je gaat naar de kerk, naar vereniging. De norm: zo hoort het.'

'Aan een kant is het dieper geworden. Een steeds beter snappen... en aan de andere kant dat je het niet meer weet. Want ik ben wel van heel veel wat ik vroeger als zwart-wit ervaarde en als rustig en stevig ben ik wel helemaal af.'

'Vroeger was Hij een streng iemand die oordeelde en nu zie ik het meer als een milde God die altijd het goede voor mensen zoekt.'

'Vroeger dacht ik altijd dat ik iets goeds moest doen om ergens te komen. Nu heb ik veel meer vrede met het feit dat ik ben zoals ik ben, met al mijn onhebbelijkheden, angsten, onzekerheid...'

'Geloven is een cadeau, je hoeft het alleen maar aan te pakken... ik ben groot geworden in vrijgemaakt plus. Je moest van alles en dit mocht niet en dat mocht niet.'

'Meer een gevoel geworden dan dat je alles met je verstand beredeneert... Alleen het feit dat het gevoel bij mij oproept is al nieuw.'

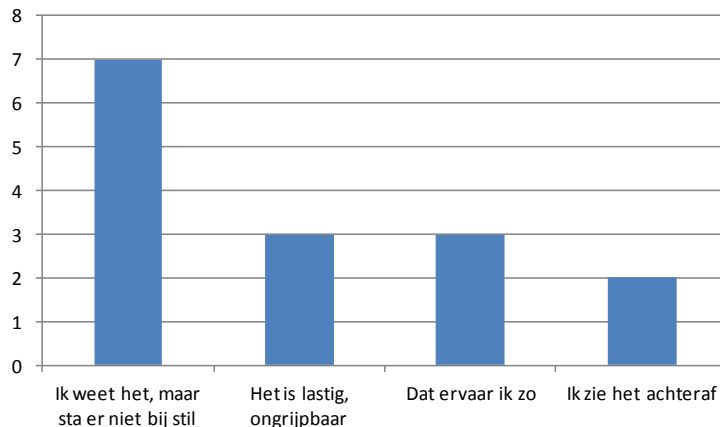
'Het geloven is persoonlijker geworden, minder rationeel, en dat je het ook zelf kunt toepassen in je leven.'

Iedereen ervaart verandering, transformatie, al is niet iedereen hier bewust mee bezig. Niet iedereen ervaart dit even duidelijk in eigen leven. Groei in vertrouwen wordt genoemd. Ook ziet iemand hoe je groeit door het zien van Gods leiding in je leven.

Een aantal mensen constateert bij zichzelf dat ze milder zijn geworden. Niet alleen naar anderen, maar ook naar zichzelf. Zij noemen dit specifiek. Men weet het allemaal niet meer zo goed en er is meer begrip voor de ander. Er wordt minder geoordeeld en veroordeeld. Iemand geeft aan ontdekt te hebben dat juist het hebben van een oordeel voor verwijdering zorgt. Het belang van gesprek wordt door vrijwel iedereen onderkend: wat is het verhaal dat achter de buitenkant zit?

Bij een aantal mensen is dit een duidelijk omslagpunt geweest. Het is niet zo zwart-wit (goed of fout) als een aantal mensen dacht. Men vindt niet meer zoveel. De weg die men voorheen als vanzelfsprekend ervoer is niet langer de enige, andere keuzes maken mag ook.

Stelling: 'Ik merk dat de Heilige Geest mijn denken vernieuwt'

Figuur 5 Reacties op de stelling 'Ik merk dat de Heilige Geest mijn denken vernieuwt'

Welke plaats krijgt de Heilige Geest in het geloofsleven? Onderstaande uitspraken geven aan dat het spreken hierover lastig is. Men blijft vaak in algemeenheden hangen als het gaat om het werk van de Geest in eigen leven. Hele bijzondere, op zichzelf staande ervaringen worden gemakkelijker als het werk van de Heilige Geest gezien. Soms ziet iemand achteraf dat de Heilige Geest aan het werk is geweest in het leven van hem of haar, wat dan gepaard gaat met verbazing, maar de meeste mensen vinden het lastig om hier iets concreets over te zeggen.

'...het werk [van Jezus] is overgenomen door de Heilige Geest. Dus in die zin wel, maar ik er sta er nooit bij stil van: dit is het werk van de Heilige Geest'.

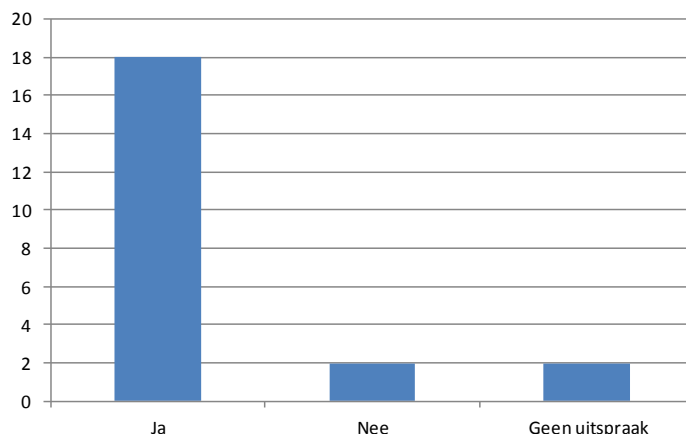
'De Heilige Geest vind ik wel lastig moet ik zeggen... Ik kan soms in de lift staan met iemand en je kunt dan opeens een gedachte krijgen van God of zo. Dat zie ik wel als Heilige Geest ja.'

'Niet elke dag mee bezig. Ik sta er zeker voor open.'

'Denk ik wel over na, maar dat vind ik veel minder concreet. Natuurlijk, je weet dat God door zijn geest werkt, dat Hij je vernieuwt door Zijn Geest, en daar ben ik blij om.'

'Je zou het Heilige Geest kunnen noemen. Maar om dat zo te zeggen... dat is ook een stukje vrijmoedigheid die je nodig bent, misschien...'

'Dat kan ik zeker beamen. Maar dat ik vaak zelf verbaasd ben over het feit dat ik geloof.'

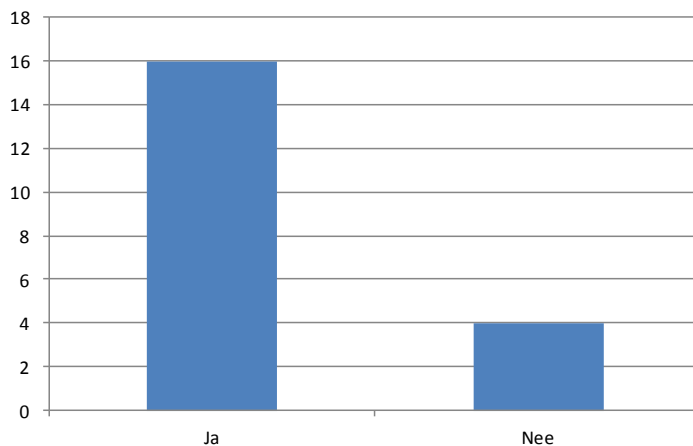
Figuur 6 Reacties op stelling 'In het dagelijks leven ervaar ik een relatie met God'

'Het is veel persoonlijker, veel directer. Dus het gesprek met God is ook veel persoonlijker.'
'Ik heb een bepaalde structuur nodig. Ik denk ook wel om de relatie met God te onderhouden.'
'Ik weet dat God mij kent.'

Maar dat God een dagelijkse realiteit is en dat je dat ook kunt vertalen in bidden, op de fiets, achter het stuur. Dus in die zin is Hij nadrukkelijker in mijn leven.'

Niet iedereen zal direct zeggen dat er sprake is van een relatie tussen God en hem of haar. Sommigen twijfelen sterk, anderen zeggen dat ze het zo niet zouden willen noemen. Maar doorvragend worden toch dingen gezegd over de betrekking tussen God en henzelf: er is sprake van een vertrouwensband, het is persoonlijk, God is iemand die jou goed kent, God is heel dichtbij. Iemand die twijfelde bij het woord 'relatie' noemde het woord even later uit zichzelf: 'als je niets van Hem weet en mijn best er niet voor doe, wat heb je dan op een gegeven moment voor een relatie?' Een ander zegt aarzelend: 'Ja, toch wel wat', op de vraag of er sprake is van een relatie met God, maar vertelt even later hoe dichtbij zij God ervaart. Hoe God door moeilijke tijden heen heeft geholpen. Hoeveel liefde zij van God krijgt die ze op haar beurt weer mag uitdelen. De eerste twijfel en de manier waarop zij later over ervaringen spreken lijken soms wat tegenstrijdig.

Veranderingen in opvattingen

Figuur 7 Constatering verandering in geloofsopvattingen

De relatie met God is persoonlijk, voor sommigen persoonlijker geworden, en vormt de basis van waaruit keuzes gemaakt worden. Keuzes worden niet (alleen) gemaakt op basis van wat zo hoort of omdat het zo is afgesproken, maar ook op basis van persoonlijke overtuiging. Centraal hierbij lijkt de vraag waar iemand staat ten opzichte van God. Men baseert zich minder op meningen van anderen of gewoonten vanuit de gemeenschap. Uitdrukkingen als: 'Het gaat mij er om dat...' of 'Wie ben jij om te oordelen?' en 'Wie ben ik en hoe sta ik er zelf in?' zijn uitspraken die hierbij passen. Niet de regels, maar het hart, het leven in totaal lijken belangrijk te zijn. Voor sommige mensen is het heel normaal om zo te denken, voor anderen is dit een nieuwe manier van kijken. De meeste mensen spreken er op deze manier over:

'We mogen het allemaal op onze eigen manier doen. Vroeger mocht ik niet naar een buurtfeest, nu zie ik het als een mogelijkheid om mijn geloof uit te dragen.'

'Je hoeft niet langer binnen de gelopen paadjes te blijven, daar gaat het niet om.'

'We kunnen niet langer stellig zijn over wat God wil: wie geeft jou het recht om te zeggen wat goed of fout is?'

'Soms is het gedrag van de ander gewoon anders, meer is het niet.'

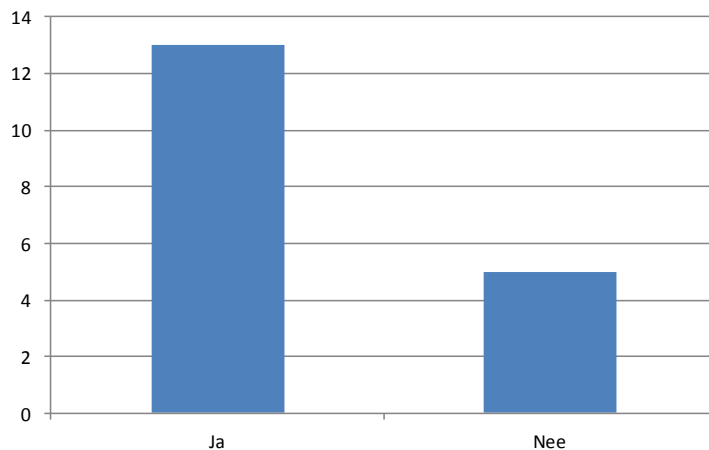
'...echte rust in plaats van verplichtingen van uit de gemeenschap.' (over de bewuste keuze om niet naar de tweede eredienst op zondag te gaan)

'Als jij tachtig regels wilt: ik heb aan tien genoeg.'

‘Wat de dominee zegt dat is waar, dat is niet meer zo.’

‘Mijn geloofsbeleving is ook niet zo heel sterk veranderd, maar wel: waar draait het nou eigenlijk om? Wat is nou de kern van het geloof?’

Stelling: ‘Uitdrukkingen als genade, vergeving en hoop hebben een andere kleur voor mij gekregen’

Figuur 8 Reacties op stelling ‘Uitdrukkingen als genade, vergeving en hoop hebben een andere kleur voor mij gekregen’

Niet iedereen ervaart een verandering in de kijk op genade of vergeving, maar de meeste mensen herkennen dit wel. Veel van hen geven aan dat er door levenservaring de verstandhouding met God verdiept wordt. Er sprake van verrijking door de jaren heen. Dat wat je vroeger over God hebt geleerd krijgt gaandeweg je leven kleur. Maar het blijven lastige begrippen.

‘Eerst was het een onbekend woord, toen een dogma en toen: ja, verhip, zo zit het. Zo iets.’

‘Dat maakt de genade van God ook nog weer groter hè, als je je dat realiseert, jezelf ten opzichte van God.’

‘Zulke begrippen zijn gewoon gemakkelijk te hanteren, maar inhoudelijk vaak heel lastig te vatten...

Met dat je veel leest en dingen overdenkt, kom je er anders in te staan.’

‘Het is een geschenk, ik weet ook dat het niet anders kan, maar ik weet me er niet goed raad mee.’

(over vergeving)

‘Ik heb gemerkt dat het aan slijtage onderhevig is.’

‘Nu is het echt een cadeau. Ik weet niet eens wat vroeger voor mij genade was... Maar het is allemaal met de kennis van nu dat je terugkijkt.’

‘Ik dacht er eerder nooit zo over na. Ik denk ook: omdat je ouder wordt en anders gaat denken.’

‘Het zijn typisch ‘onze woorden’, van de kerk, van de reformatie. Ik begrijp nu beter waarom zulke woorden worden gebruikt. Een woord waar zo’n wereld aan betekenis in zit. Dus ik vind het mooie grote woorden geworden. Ik heb daar wel iets mee gekregen, zo langzamerhand.’

Er is verbazing: over eigen geloof, over het feit dat God niet losgelaten heeft. Hierin wordt ook Gods leiding ervaren. God doet meer dan je beseft, dingen gaan soms anders dan je wilt, maar het is goed. Het was geen gemakkelijk leven, maar God is bezig geweest. ‘Het is een weg geweest waarvan ik achteraf denk: zo gek was het niet.’

Er is ervaring van bevrijding, maar ook erkenning van eigen onvermogen: voor veel mensen is het begrip genade echt gaan leven. Er worden gevechten geleverd. Er wordt schaamte gevoeld.

Strijd, confrontatie

Moeilijke vragen gaan mensen niet uit de weg. Men is kritisch op zichzelf en ziet waar het niet goed gaat. Mensen vallen zichzelf tegen, erkennen hun eigen onvermogen en vinden dat pijnlijk.

'Ik kan soms echt een hekel hebben aan mezelf.'

'Soms kun je jezelf ontzettend tegenvallen.'

'Ja, ik ben gewoon laks. Laten we eerlijk zijn. Dus dat is wel een strijd.'

'... het erkennen van een onvermogen. En dat is soms ook heel pijnlijk, ik kan dat ervaren als pijn.'

'Misschien luister ik wel met een te egoïstisch oor. Wat heb ik er aan, wat doet het mij?'

'Doordat ik God achter me heb staan ben ik wel vrijer geworden, opener, voel ik ook wel eens: vriend, hier zit je op het randje, of je zit er over heen, of bent er over heen gegaan. Dan zou ik ook wel eens vergeving kunnen vragen aan iemand, dat kan er ook uit voortvloeien.'

Daarom gaan mensen soms ook tegen zichzelf in en wordt erkend dat oefening nodig is:

'Ik geloof het en handel er naar, ook al voel ik het misschien niet zo.'

'Hoe zou Jezus dat doen?'

'Het er over nadenken schiet er zo vaak bij in, ik ben die structuur zo nodig.'

Men zoekt God, men ervaart Hem in eigen leven maar heeft daar ook vraagtekens bij:

'Je moet eens weten hoe ik God gezocht heb in de afgelopen week.'

'Ik zie dat God daarin bezig is geweest. Dat zie ik echt wel. Ondanks dat het niet een gemakkelijk leven is geweest tot nu toe.'

'...dat je soms naar boven schreeuwt: God, stop er mee, hou er mee op!'

Zich toevertrouwen

'Je kunt niet zonder Hem.'

'Dat het meer van vertrouwen is, vlakbij is.'

'Ik heb een relatie met God, met vallen en opstaan, ja. Een vertrouwensband, vooral.'

'Hoe erg het ook was, ik kon mijn troost bij God vinden. Ook in de Bijbel, maar ook dat God heel dichtbij voelde.'

'God heeft ons er door heen geholpen.'

'Het was toch altijd wel zo dat ik geloofde dat God er bij was... Het heeft me niet van Hem weggetrokken maar naar Hem toegedrukt als het ware.' (over moeilijkheden in het leven)

De praktijk in het licht van de theorie

De brede culturele omslag waar De Hart (2011) over spreekt, komt op een aantal punten duidelijk terug in de uitspraken over eigen spiritualiteit.

Transcendent vs Immanent

Bijna de helft van de ondervraagden geeft aan dat er een verandering heeft plaatsgevonden in het beeld van God. God is dichterbij gekomen. Uit het feit dat verreweg het grootste deel een relatie met God ervaart, blijkt ook dat God niet (langer) als afstandelijk wordt gezien.

Externe gezagsinstantie vs Interne gezagsinstantie

De relatie met God is persoonlijk en vormt de basis van waaruit keuzes gemaakt worden. Keuzes worden niet (alleen) gemaakt op basis van wat zo hoort of omdat het zo is afgesproken, maar ook op basis van persoonlijke overtuiging. Niet de regels, maar het hart lijken belangrijk te zijn.

Verlossing via het volgen van de traditie vs Verlichting via zelfgekozen rituelen

Wat volgens de kerk waarheid is, wordt niet langer klakkeloos overgenomen door de individuele kerkganger. Men denkt zelf na en oordeelt zelf.

Ook wat Heitink (2011) zegt lijkt te kloppen: de op zekerheid gebaseerde dogmatiek lijkt steeds meer te verdwijnen. Vertrouwde denk- en gedragspatronen lijken te verdwijnen. Vrijwel alle ondervraagden constateren bij zichzelf dat hun geloofsopvattingen zijn veranderd.

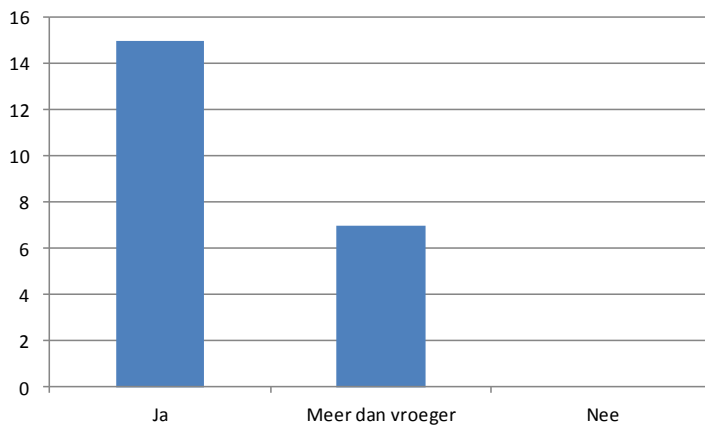
Ook het breukvlak van culturen wordt door mensen herkend. Van de mensen die aangeven dat er veranderingen hebben plaatsgevonden, geven de meeste aan dat het ingrijpend is geweest: hun blik op zichzelf, op God, op de kerk, op het leven is veranderd.

Hoofdstuk 5 Hoe omschrijft generatie X de spiritualiteit van de gemeente waar zij lid van is?

'Ik vind het een gigantische winst, dat wij het Koninkrijk niet meer verdienen door op zaterdagavond om 12.00 uur thuis te zijn.'

Onderstaande stellingen zijn voorgelegd aan de deelnemers, met de vraag: wordt hier anders mee omgegaan in de vrijgemaakte kerk ten opzichte van een aantal decennia geleden?

Stelling: 'Leven met God is een ontmoeting, een relatie'

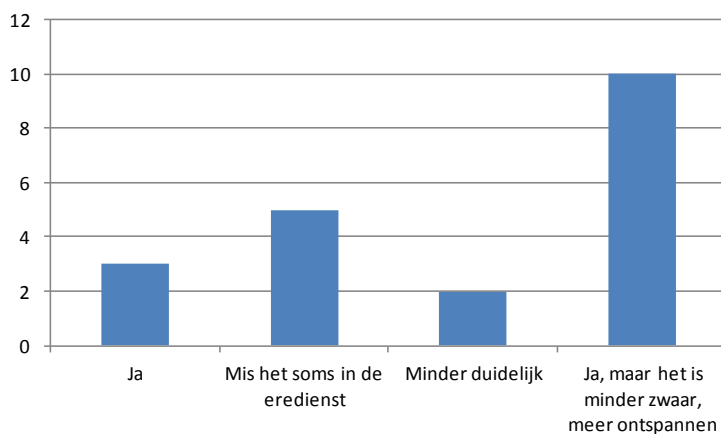
Figuur 9 Reacties op de stelling 'Leven met God is een ontmoeting, een relatie'

'Je bent nu veel meer in gesprek: kies je nu echt voor God?'

'Dat is nu wel meer zo. Vroeger was het meer geloof, zeg maar, ja of nee.'

'Het gaat minder over kerkmuren, maar meer over relatie met God.'

Stelling: 'Leven met God wordt gekenmerkt door ernstige eerbied'

Figuur 10 Reacties op stelling: 'Leven met God wordt gekenmerkt door ernstige eerbied'

Er worden vraagtekens geplaatst bij de manier van samenkomen. Dit gebeurt door meerdere mensen. Soms wordt de eerbied gemist en is het gezelligheid troef. De diensten worden vaker als chaotisch ervaren.

'Ik denk dat het taalgebruik anders is. In het algemeen. Ik geloof niet dat mensen minder eerbied hebben... Als ik hier in de kerk kijk is het wat vrijer, er kan wat meer.'

'Vroeger haalde je het niet in je hoofd niet eerbiedig in de kerk te zitten. Terwijl ik het nu wel eens mis. Ik vind het wel eens een heksenketel. Een heleboel lol hebben.'

'Nou, tegenwoordig is de kerkdienst net een kermistafereel'.

'Soms mis ik het ook wel. Als mensen al kletsend richting avondmaalstafel lopen, denk ik: jongens, toe even.'

'Soms denk ik wel dat we even zijn vergeten dat we een ontmoeting met God hebben.'

Stelling: 'In het geloof is kennis van de Bijbel het meest belangrijk'

'doorgaande kennis... heel eerlijk gezegd: het vlakt wel enorm af op dit moment'

'Ik denk dat daar wel wat in verschoven is. Dat we iets minder Bijbelkennis bezitten, gemiddeld hoor, inschattend.'

'Ik denk dat het bij een heleboel terugloopt.'

'In de kerk zijn we meer dan vroeger gericht op gevoel.'

Alle mensen die op deze stelling hebben gereageerd, geven aan dat dit niet het geval is. Gevoel en beleving krijgen meer aandacht, kennis krijgt minder aandacht dan voorheen.

Het belang van kennis wordt erkend door iedereen. Een enkeling is blij met de kennis die hij heeft opgedaan in zijn jeugd en ervaart het als iets kostbaars. Anderen lijken daar wat gematigder in te staan. Eén persoon geeft aan dat het wellicht weer wat meer aandacht zou moeten krijgen in zijn leven. Een aantal mensen lijkt zo blij te zijn met de komst van ervaring en beleving in zijn of haar geloofsleven, dat kennis minder van belang lijkt te zijn. In ieder geval ligt in dat geval de nadruk minder op kennis.

Dat kennis van de Bijbel nodig is, wordt beaamd door iedereen. Het is nodig om weerstand te kunnen bieden, om te weten hoe je moet handelen. Het is lastiger om je eigen standpunt vol te houden wanneer je niet weet hoe je je op de Bijbel kunt baseren: je kunt je niet wapenen tegen invloeden van buitenaf. Het gevaar is dat je in je geloof op een bepaald niveau blijft steken omdat je je niet ontwikkelt. Tenslotte geeft iemand aan in het verleden op zoek te zijn geweest naar het gevoel in zijn geloof. Niet om de kennis uit te sluiten, maar om iets wezenlijks toe te voegen aan iets wat een relatie mag zijn.

Opvallend is de meeste mensen meer en gemakkelijker over het ervaren van God spreken dan over de kennis over Hem.

Over het algemeen zijn mensen positief over de erediensten in de gemeente. Het is duidelijk dat beoordeling van individuele preken afhangt van de individuele dominee, want af en toe wordt er gesproken van 'zware zondepreken' en 'hel-en-verdoemenispreken' waar men door ontmoedigd wordt. Soms wordt iemand opgebouwd, soms afgebroken. Over het algemeen zijn de meningen echter positief:

- De diensten zijn persoonlijk, de benadering van de predikant is persoonlijk
- De preken zijn vaak praktisch, hebben betrekking op hoe je in het leven staat
- Er wordt over genade gepreekt
- Er is meer ruimte, vrijheid
- Preken kunnen versterkend zijn
- Preken over moeilijke onderwerpen komen ook voor
- Blijdschap en dankbaarheid komen in de muziek vaak duidelijk tot uiting

Individuele gesprekken worden als heel positief ervaren. Vrijwel iedereen is lid van een groep in de gemeente waar goede gesprekken gevoerd kunnen worden, dat wil zeggen: gesprekken die aansluiten bij de manier waarop iemand in zijn of haar geloof staat (zie figuur 14). Op vereniging lijkt het delen van ervaringen de prioriteit te hebben. Er wordt gesproken over thema's met diepgang, en mensen geven aan van hart tot hart met elkaar te kunnen spreken. Het persoonlijke en directe komt hierin duidelijk naar voren.

Er een aantal mensen dat aangeeft dat ze iets mist. Er zijn weinig preken waar je iets mee kunt, er is weinig diepgang. Er worden geen duidelijke uitspraken meer gedaan. Ook worden preken over de grootheid van God gemist.

Als het gaat om Bijbelkennis en confrontatie zijn uitspraken als volgt:

'De normen vervagen.'

'Alles is op een hellend vlak, en ik vind wel dat het heel snel naar beneden gaat.'

'... in die diepte, daar kom je gewoon steeds niet verder in, blijf je op een bepaald niveau.'

'Ik voel, ik denk', maar geen voeding. ... 'Volgens mij is het zo dat...', maar daar houdt het ook ongeveer op... Er zit niemand bij die echt richting kan geven.'

'Ik denk dat het bij een heleboel wel terugloopt.' (t.a.v. Bijbelkennis)

'De vraag is of je de strijd nog ervaart.'

'Ik heb wel eens behoefte aan een duidelijke preek. Het is heel vaak een open einde, met een aantal voorbeelden. Vul maar lekker zelf in.'

'Men lijkt het spoor wel eens wat bijster. Het gaat wel eens wat te ver.'

'Je krijgt verschillen van mening, hoe men er over denkt. En dat geeft onrust. Dat kan hier en daar ook wel pijn geven.'

De reacties op deze stelling komen sterk overeen met reacties op de volgende:

Stelling: 'Het is belangrijk dat we het in de kerk over alle dingen eens zijn'

De verschillen lijken voor de meeste mensen het probleem niet te zijn. De vrijheid en ruimte die men in eigen spiritualiteit ervaart, heeft ook zijn weerslag in de kijk op anderen.

In beide groepsinterviews komt naar voren dat men in de kerk meer ruimte ervaart. De volgende veranderingen dan wel eigenschappen komen uit de groepsinterviews naar voren:

- 'Het mag'
- Vrijer
- Genuanceerd
- Losser/opener
- Van automatisme -> naar gesprek
- Van regels -> naar totaal
- Van dogma's -> naar waarheid
- Minder vasthouden aan tradities en regels, meer gevoelsmatig

Over het algemeen wordt dit positief ervaren. Drie personen spreken expliciet uit dat bovenstaande ook nadelen heeft.

1. Vroeger werd er meer voor je nagedacht. Dit wordt uitgesproken in een groepsinterview en door anderen bevestigd. Gaandeweg het gesprek valt het woord 'onzekerheid'. Vroeger werd meer stelling genomen. Er werd voor je bepaald hoe je over bepaalde onderwerpen of thema's moest denken. Dat gaf een veilig gevoel. Nu vraagt deze persoon zich af waar 'gereformeerd zijn' nog voor staat.
2. Eén persoon geeft aan de laatste jaren van veranderingen in de gemeente als onrustig te hebben ervaren. *'Je kunt niet meer rustig naar de kerk gaan, je moet van alles. Zondag zou een rustpunt moeten zijn.'* Hij noemt deze jaren een 'dramatische tijd' met veel veranderingen in structuur, vorm en liturgieën. Ook hij stelt de vraag: wat is gereformeerd nu nog? Het is diffuus geworden.
3. De derde persoon heeft naar eigen zeggen meer behoefte aan vast voedsel. Er is een verlangen om weer terug te gaan naar de kerk uit zijn jeugd. 'Weer om een beetje rust bij te vinden'. Hij ervaart dat in de preken men blijft steken op een bepaald niveau. Hij zou meer de diepte in willen.

De verschillende soorten erediensten (zangdiensten, open-poortdiensten) maken dat hij zegt: 'ik heb meer behoefte aan vast voedsel dan aan al dat gedoe'.

Uitspraken van anderen hierover zijn:

'Ik voel wel verschillende stromingen en dat je groeperingen krijgt. Waarvan de één vindt dat we te ver doorschieten richting baptisten... En de ander vindt dat we nog wel een stapje verder kunnen gaan.'

'Kerkleden hebben meer ruimte voor eigen mening. Minder voorgekauwd door theologen.'

De praktijk in het licht van de theorie

Opvallend is de overeenkomst tussen wat mensen zelf constateren in de kerk en wat in de literatuur over culturele ontwikkelingen wordt gezegd.

Vanzelfsprekendheden zijn er steeds minder, en de keuze, op wat voor gebied dan ook, lijkt te zijn toegenomen. Je mag andere keuzes maken dan je vrijgemaakte broeder of zuster. Sterk is ook dat wat wordt gezegd over fundamentele onzekerheid en verlies van vertrouwde wereld bijna letterlijk wordt uitgesproken door een aantal deelnemers. Weliswaar is het een klein deel van de ondervraagden, maar wie weet zijn zij voorlopers op een bewustwording die breder gaat worden. De kerken lijden aan een sterke erosie van de vertrouwde denk- en gedragspatronen volgens Bouwman & Bras (2001). Er zijn mensen die hier opgelucht over zijn, maar er zijn ook mensen die beseffen dat ze iets kostbaars zijn kwijtgeraakt. Wat is men in de vrijgemaakte kerk aan het verliezen?

Ook komt duidelijk naar voren dat gevoel, ervaring, beleving een steeds grotere stempel drukken op het leven van mensen en het gebeuren in de kerk. Dit komt overeen met wat Woodhead en Heelas (geciteerd in De Hart (2011)) signaleren: een sterkere nadruk op ervaring in plaats van tekst als toetssteen.

De deelnemers aan dit onderzoek kunnen geen eenduidig beeld geven van de spiritualiteit van de kerk waar zij lid van zijn. Ook dit lijkt een gevolg te zijn van het culturele breukvlak waar Heitink (2011) het over heeft.

Opvallend zijn de grote onderlinge tegenstrijdigheden in de waardering van alle verandering. Er lijkt tegelijk grote behoefte aan en angst voor verandering te zijn.

Hoofdstuk 6 Hoe ervaren leden van generatie X het verschil tussen hun eigen spiritualiteit en die van de gemeente?

'Ik zat op dat moment zelf in een worsteling, zovan: hé, is dit nog wel de vrijgemaakte kerk? En als dat zo is, ben ik dan nog wel vrijgemaakt? Ik voelde dat zelf in mijn hart niet zo. Ik ben een vreemde eend in de bijt.'

Iedereen herkent dat verschillen onderling groter worden:

'Maar dat komt denk ik doordat je hier mensen hebt over de volle breedte natuurlijk.'

'Verschillende gedachtes, stromingen, zelfs binnen de kerk...'

'Waar draait het nou eigenlijk om, wat is de kern en wat zijn randzaken waarover je kan verschillen. Ik heb het idee dat dat wat meer uiteenloopt.'

'Ik zat op dat moment zelf in een worsteling, zovan: hé, is dit nog wel de vrijgemaakte kerk? En als dat zo is, ben ik dan nog wel vrijgemaakt? Ik voelde dat zelf in mijn hart niet zo. Ik ben een vreemde eend in de bijt.'

'Uit sommige hoek staan ze te juichen en te klappen en dan heb ik vaak: doe maar een beetje normaler... als zij dat op die manier beleven is dat prima, maar ze moeten mij niet die kant opduwen van: als je dat niet hebt dan geloof je niet echt ofzo.'

'Ik vind het een gigantische winst, dat wij het Koninkrijk niet meer verdienen door op zaterdagavond om 12.00 uur thuis te zijn.'

Veel mensen geven aan dat er gemeenteleden zijn die vast willen houden aan regels en afspraken en daarin erg star kunnen zijn en dat dit negatieve effecten heeft. Dit wordt met name in individuele interviews genoemd.

'... allerlei dingen uitsluiten, terwijl wij het notabene zelf bedacht hebben. Alleen dát mag.'

'De discussie verzandt al gauw in kleine onderdelen. Welles of nietes. Ik denk, God is veel groter, die kijkt daar nog niet eens naar, die kijkt naar het geheel wat er is.'

'Heel soms vind ik mensen gewoon lomp. In de zin van: uitspraken doen, oordelen hebben...'

'...dat je in bepaalde discussies toch wel weer oude krachten ziet terugkomen. Van: met elkaar hadden we dit afgesproken. En: afspraak is afspraak.'

'De ander zó wegzetten, totaal geen ruimte meer laten voor een andere vorm van of een ander idee over, maar ondertussen wel zelf opeisen dat het gaat zoals zij vinden dat het moet gaan.'

'... die regels hebben we allemaal zelf bedacht. En dan vind ik het jammer dat we dat allemaal willen vasthouden.'

'Het verzandt al snel in kleine onderdelen.'

In het algemeen:

'Maar ik heb dus moeite met mensen die van stelligheid uitgaan: zo is het, God heeft het zo bedoeld.'

'Terwijl sommigen dat veel stringenter hebben: als jij niet gelooft als ik, dan klopt er iets niet, bijvoorbeeld bij jou dan.'

Ter controle is dit voorgelegd aan de mensen die meededen aan het tweede groepsinterview:

'Gebeurt dat hier ook wel in de gemeente, dat er met een bepaalde stelligheid dingen worden verdedigd die we voorheen wel deden maar nu niet meer?'

Twee mensen reageerden hierop:

'Dat ervaar ik niet zo.'

'Ik denk dat wij daar niet zoveel mee te maken hebben, maar dat de kerkenraad dat wel tegenkomt.'
Dat oudere mensen tegen veranderingen, dat ze daar tegen in gaan.

Op het geven van voorbeelden (muziekinstrumenten in de dienst, tweede eredienst) werd als volgt gereageerd:

'Dat is niet helemaal algemeen geweest. Ik heb dat ook wel gehoord, maar dat heeft geen grond gehad bij ons.'

'Ik vind dat we hier vrij ruim zijn. Wat er allemaal wel en niet kan in de kerk.'

'Dat zijn bijzaken.'

'Er zullen geheid mensen met kromme tenen in de kerk zitten.'

Op de vraag of er wel eens discussies plaatsvinden, of er gesprekken zijn die op 'welles-nietes' uitlopen wordt nauwelijks gereageerd. Enkel schudden het hoofd, één persoon reageert met: 'Nee, niet zozeer.'

Veel van de ondervraagden ervaren een kloof tussen eigen spiritualiteit en die van de gemeente. Mensen hebben hier uiteenlopende ervaringen mee en gaan hier verschillend mee om.

1. Men constateert het, maar ervaart het niet als groot probleem en/of wil anderen de ruimte geven hier anders in te staan.

'Daar maak ik me niet zo druk om.'

'Zo zit ik niet in elkaar, maar prima.'

'Als men zich in de GKV niet thuis voelt omdat ze meer de evangelische of baptistenkant op gaat, heb ik niet zoveel problemen mee.'

'Het is gewoon anders. Meer is het niet.'

'Ik vind het jammer, maar begrijp het wel.'

2. Men constateert verschillen en probeert het gesprek aan te gaan

'Ik ben wel gaan behoren tot de categorie die probeert wat samenbindend te zijn.'

'Gesprek vind ik echt zo belangrijk... we praten met elkaar en dan proberen we te zoeken naar wat wel goed is of wat hij veranderd heeft of...'

'Die beweging is wat mij betreft te langzaam in onze kerk. Ja dat zou ik wel veel meer willen. Veel meer.'

3. Men ervaart de behoefte aan regels en de wens om daaraan vast te houden als benauwend en sluit zich af voor discussies. Deze discussies worden over het algemeen eng en negatief gevonden.

'Ik bemoei me ook niet met zulke discussies. Geen zin in nee.'

'Discussies hoef ik niet altijd mee te krijgen, vind ik niet altijd opbouwend.'

'Op vergaderingen en zo. Dat ik me bewust afsluit, dat ik daarin niet mee wil gaan.'

'Met jou kom ik niet verder en dat is niet handig. En dan haak ik ook af.'

4. Men voelt zich er onveilig onder. Mensen ervaren veroordeling van broeders en/of zusters.

'Als je iets kwetsbaars neerlegt, dat mensen er over heen gaan. De volgende keer zorg ik dat ik sterk ben, als ik dingen vertel en als ik niet van binnen zo voel, dan zeg ik het niet.'

'Dan met name in die kerkenraadskamer, daar kwam het wel eventjes op tafel, en dan met het mes op tafel. En dat vond ik niet prettig. Dat vond ik niet mooi.'

'Het is wel een beetje link om in de vrijgemaakte kerk zo over te spreken.'

'Als het dan is: jij zit wel goed fout vriend, dan haak ik af, dan ga ik het gesprek ook niet aan.'

5. Men ervaart het als oppervlakkig, maar lijkt niet goed in staat de gewenste verdieping aan te brengen.

'Je komt er niet verder mee. Ik vind dit, ik vind dat. Daar gaan we wel heen.'

'Het is maar net hoe je met de argumenten omgaat.'

'Ik voel, ik denk, maar geen voeding. 'Volgens mij is het zo dat...' en 'Ik vind wel dat je daar een beetje raar tegen aan kijkt', maar daar houdt het ook ongeveer op. We hebben elkaar best wel wat te vertellen, maar we zitten elkaar ook niet veel te verbieden of zo. Er zit niemand bij die echt richting kan geven.'

De praktijk in het licht van de theorie

Spiritualiteit wordt door Hendriks (2008) omschreven als een fundamentele levensoriëntatie. Een mens heeft een basis nodig om vastberaden en standvastig te zijn. Uit de uitspraken van geïnterviewden blijkt dat dit in hun gemeente niet zo ervaren wordt.

De beleving van emoties heeft altijd een cognitieve bedding nodig, aldus Heitink (2011). Wellicht is dat een uitspraak die bezinning behoeft.

Enkele vooroordelen met betrekking tot de kerk lijken bewaarheid te worden in de beleving van een aantal mensen: afstandelijke, rationele theologie (McGrath (2002)) en kenmerken van oude religieuze gemeenschappen: geboden en verboden, weinig vernieuwing (Hendriks 2008).

Het verschil tussen eigen spiritualiteit en de wellicht onduidelijke spiritualiteit van de gemeente lijkt te zorgen voor gevoelens van onveiligheid en onzekerheid.

Biedt de kerk de mogelijkheid om God te vinden? Kan een gelovige zich hierin oefenen?

Opvallend is, dat wanneer het over verschillen in spiritualiteit gaat, de negatieve kanten niet of nauwelijks besproken worden in de groeps gesprekken. In het eerste groepsinterview wordt erkend dat er gesprekken met broeders en zusters wel eens lastig zijn, maar worden geen uitspraken gedaan over wat dit lastig maakt.

Het benauwende lijkt hem niet te zitten in de regels, want die waren prima gedurende lange tijd, maar in het feit dat er geen ruimte lijkt voor gesprek hierover. Of dat mensen niet in staat lijken te zijn tot een constructief gesprek.

Hoofdstuk 7 In welke mate voelen leden van de generatie X zich verbonden met hun gemeente?

'Misschien deel je het feitelijk geloof wel het meest door het niet te hebben over hoe we het tot uiting brengen, hoe we het uitvoeren, hoe dat zou moeten ofzo.'

Vraag: 'Wanneer voelt u zich verbonden met de gemeente of met individuele gemeenteleden? Op wat voor momenten?'

Over het algemeen wordt verbondenheid ervaren binnen kleinere groepen binnen de gemeente. Verbondenheid zit hem voor de meeste mensen in het delen met elkaar. Men hoeft niet hetzelfde te denken, maar gesprek en ervaringen delen zijn belangrijk.

'Ik vind het in hele goede gesprekken, of als je het moeilijk hebt dat iemand voor je bidt.'

'...eerst delen. En vervolgens kun je met elkaar over van mening verschillen.'

'Dat je mekaar herkent geeft natuurlijk ook een stukje verbondenheid.'

'Op een bijbelstudiegroep voel ik meer verbondenheid... dan heb je het echt over een onderwerp, of: over iets waar iemand mee zit. Je hebt dan op een gegeven moment een vertrouwensbasis, dat iemand iets durft te zeggen.'

'Ik ervaar verbondenheid wanneer we samen zingen in de kerk.'

'Daar zitten mannen in die heel anders tegen dingen aankijken dan ik. En toch zijn we vrienden, zo noemen we elkaar... het schept toch een band.' ('het' is: problemen en vragen met elkaar delen)

'...en dan vind je elkaar op zo'n thema, nou, als dat verbintenis geeft, dat is toch mooi?

'Omdat je het sámen doet, er niet alleen voor staat, ervaringen deelt.'

'Ik ben zelf iemand die eerder op zoek gaat naar de verbindingen. Naar dingen die gemeenschappelijk zijn.'

'Krijg maar eens alle neuzen dezelfde kant op. Dat hoeft ook niet. Ik denk niet dat dat kan. Maar wel meer samen zijn. Met het Avondmaal samen eten.'

'...dan denk ik: kijk, daar zitten wij, met elkaar, te luisteren naar wat God zegt. En dan is het wat meer dan die toevallige mensen die naast mij zitten.'

'Gewoon in de kerkdiensten sowieso, dat je sámen naar de kerk gaat. Maar ook dat je na die tijd of voor die tijd een praatje maakt.'

Vraag: 'Wat is nodig om verbondenheid te ervaren?'

'Wil je echt iets bijdragen aan elkaar, dan moet je een zekere openheid hebben.'

'Er is een factor die invloed kan hebben en dat is je eigen kwetsbaarheid. Als je je eigen kwetsbaarheid toont gaat het heel gemakkelijk.'

'Wij zijn heel open geweest en dan zie je dat mensen ook heel open naar jou zijn... en ook niet oordelend. Luisteren naar iemand.'

'Ik voel me wel verbonden inderdaad, maar daar moet ik wel wat voor doen... Je moet er wel zelf in investeren'

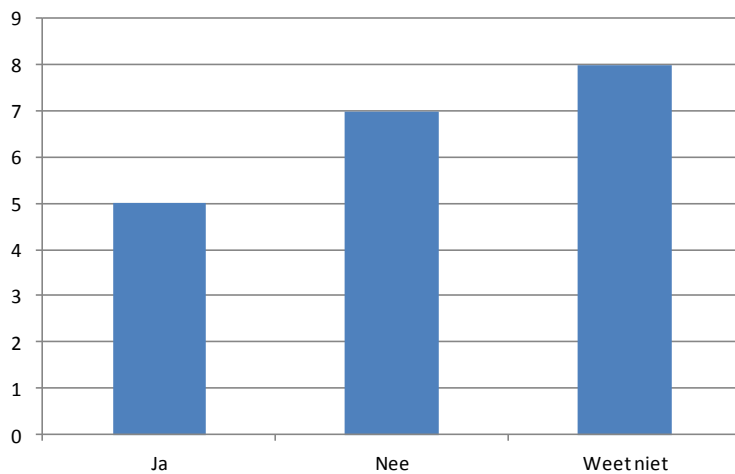
Slechts een kwart van de mensen geeft zonder meer aan dat zij zich verbonden voelen met de gemeente.

Dat verbondenheid met je gemeente ontstaat door je bewust op die gemeente te richten wordt door de meeste mensen erkend.

Dit kan door (toevallige) ontmoetingen met mensen:

'Dus dan raak je wel betrokken. Dat is dan door functies die je hebt.'

'Werk in een commissie, je werkt met mensen, die ken je dan ook weer beter, dan praat je daar mee.'
'Ik heb geen kinderen op school, op de lagere school, dus die verbondenheid is ook praktisch.'
'We hebben geen kinderen meer op de basisschool en de mensen die daar nu instromen die hebben elkaar wel weer... maar dat is wel een groep waar je minder contact mee hebt.'

Figuur 11 Uitspraken ten aanzien van ervaren verbondenheid

Mensen die twijfelen over de vraag of ze zich verbonden voelen, zeggen hierover:

'Ja en nee. Je bent onderdeel van een gemeenschap, en soms heeft dat wel positieve dingen, maar naar mijn idee gaat het soms niet ver genoeg. Het is soms nog teveel los zand.'

'Belangstelling denk ik. Geloof heeft een zekere basis, in de zin dat je een soort gelijkheid hebt ofzo. Of een bepaalde interesse.'

'Je raakt betrokken. Dat is door functies die je hebt. Wat mij betrokken maakt is vaker de functie waar je in zit dan de persoonlijke betrokkenheid van: ik vind die ander aardig, leuk, prettig, enzo-voort.'

'Wat houdt dan verbonden in? Vind ik een lastige invulling, echt. Ja, goed, we staan in hetzelfde geloof. Nee, dat is ook niet zo. De vrijgemaakte kerk is natuurlijk wel veranderd hè.'

'Verbondenheid vind ik wel lastiger geworden, maar misschien ook wel interessanter en mooier geworden. In zoverre verbonden: nee.'

Mensen die aangeven zich niet verbonden te voelen, doen de volgende uitspraken:

'In z'n geheel niets. Ik voel me verbonden met de mensen in Winsum, niet specifiek van de kerk.'

'Zoveel relaties zijn er niet, en waar ze wel zijn, zeg ik niet alles. Je kiest je plekje. Het heeft met die gerichtheid te maken, naar buiten. Het is goed zo.'

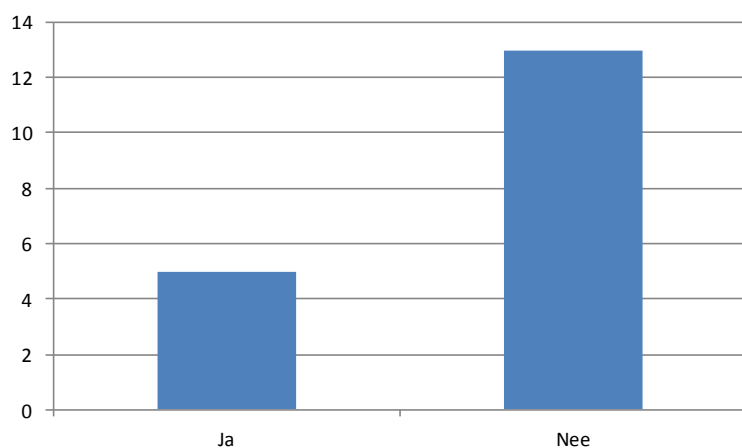
'De kerkdienst wordt misschien wel heel gauw verheven tot kerk, maar de gemeenschap er om heen, daar heb ik eigenlijk veel te weinig aan. Hoeveel ga je nou met die gemeenteleden om, hoe vaak zie je die nou?'

'In zoverre verbonden: nee... Maar dat geeft niets. Dus ik mis het niet.'

'Er zijn vast mensen met wie ik van hart tot hart over het geloof kan praten. Maar dan zou ik ze op moeten zoeken en ik weet niet of ik de behoefte heb om daar met mensen over te praten.'

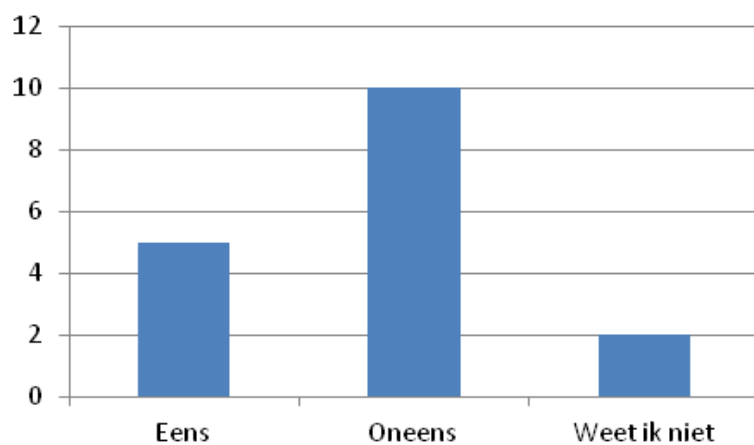
'Vooropgesteld dat je echt contact moet hebben met mensen om een bepaalde relatie aan te kunnen gaan, dat hebben we dus niet in de gemeente. ik denk dat je dat gewoon zo basaal moet laten.'

Stelling: 'Ik vind het moeilijk dat broeders en zusters elkaar soms niet lijken te begrijpen'

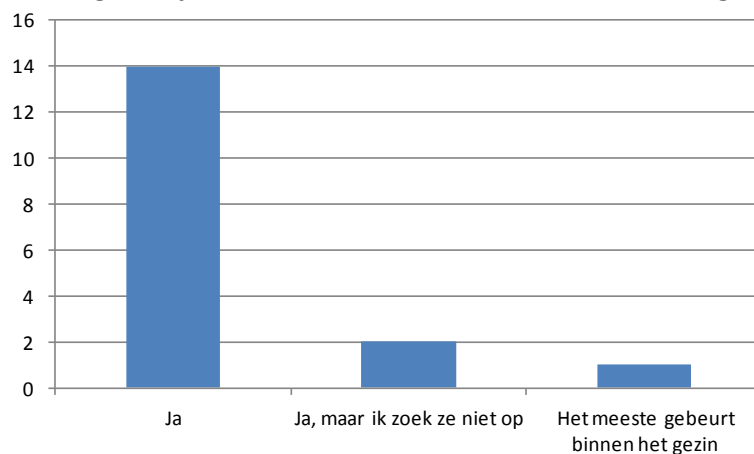
Figuur 12 Reacties op stelling 'Ik vind het moeilijk dat broeders en zusters elkaar soms niet lijken te begrijpen'

Stelling: 'In onze gemeente wordt veel gediscussieerd en weinig met elkaar gedeeld'

Figuur 13 Reacties op stelling 'In onze gemeente wordt veel gediscussieerd en weinig met elkaar gedeeld'

Stelling: 'Er zijn mensen met wie ik van hart tot hart over genade en vergeving kan praten'

Figuur 14 Reacties op stelling 'Er zijn mensen met wie ik van hart tot hart over genade en vergeving kan praten'

Van de mensen die op deze stelling hebben gereageerd, zeggen alle dat er mensen zijn binnen de gemeente met wie zij open over zichzelf en/of hun relatie met God kunnen spreken. Er zijn drie personen die aangeven hier echter bewust niet voor te kiezen.

'Nou, dan zou ik ze op moeten zoeken en ik weet niet of ik de behoefte heb om daar met mensen over te praten. Ik weet dan niet of het om belangstelling gaat of uit nieuwsgierigheid.'

'Vooropgesteld dat je echt contact moet hebben met mensen om een bepaalde relatie aan te kunnen gaan, dat contact hebben we dus niet in de gemeente... Als het binnen de gemeente ook zo zou zijn, zou je daar misschien ook pareltjes van gesprekken hebben.'

'Het meeste gebeurt in het gezin: gesprekken over God, gesprekken met kinderen over lastige onderwerpen.'

Niet iedereen ervaart de veiligheid om zich kwetsbaar op te stellen.

'Ik vind nog steeds dat mensen in de vrijgemaakte kerk niet fijngevoelig zijn. Terwijl je juist als je het geloof hebt leren kennen op een manier die je verrijkt heeft, zou je fijngevoelig moeten zijn. Ik vind soms mensen gewoon lomp. In de zin van: uitspraken doen, oordelen hebben.'

'Door mijn zekerheden een beetje te etaleren, kom ik verder van die ander af te staan.'

'Ik vind dat er in zijn algemeenheid gauw grote woorden gebruikt worden.'

'Met jou kom ik niet verder en dat is niet handig. En dan haak ik ook af.'

'Het is wel een beetje link om er in de vrijgemaakte kerk zo over te spreken.'

'Verwijdering: heb ik wel eens ervaren. Dat ik vroeg: wat vond je dan niets? Dan konden ze het niet zo goed uitleggen, maar dat het niet klopte ofzo.'

'Als je iets kwetsbaars neerlegt, dat mensen er over heen gaan. De volgende keer zorg ik dat ik sterk ben, als ik dingen vertel en als ik niet van binnen zo voel, dan zeg ik het niet.'

Verbondenheid lijkt geen vanzelfsprekendheid te zijn. Niet iedereen vindt het belangrijk. Er zijn, mensen die er bewust voor kiezen zich enigszins afzijdig te houden van de gemeente. Zij voelen zich niet of nauwelijks met hun gemeente verbonden.

Eén persoon gaf ronduit toe verbondenheid niet zo belangrijk te vinden: 'Verbonden zijn betekent niet zo heel veel'. In verband hiermee werd gezegd over het Heilig Avondmaal: 'Het is ingesteld, maar het is niet een heilig moeten. Wel eens een keer overgeslagen. Ik werd er niet minder van. Ook niet beter. ' Deze persoon gaf aan zich meer te richten op mensen buiten de gemeente. Daar waren manieren om van het geloof te getuigen.

De keuze om buiten de kerk actief te zijn en zich minder op de gemeente te richten gold ook voor een ander.

Als er niets gemeenschappelijks gevonden wordt, heeft dat een negatief effect:

'Maar soms: waar hebben ze het over?... dan blokkeer je dus op dat moment en dat verneem je ook bij jezelf: hier wil ik het echt niet over hebben. De klik is er niet.'

'...dat komt ook doordat je de gemeente zo divers hebt.' (over onbegrip en afstand)

'Wat houdt dan verbondenheid in? Vind ik een lastige invulling, echt... Ja, goed, we staan in hetzelfde geloof. Nee, dat is ook niet zo. De vrijgemaakte kerk is natuurlijk wel veranderd hè.'

'Verbondenheid vind ik wel lastiger geworden, maar misschien ook wel interessanter en mooier geworden. In zoverre verbonden: nee.'

Het blijkt lastiger om elkaar te vinden. Vroeger was duidelijk wat gemeenschappelijk was. Hierover zeggen mensen:

'We hebben met elkaar een collectieve mening. En dat is heel sterk naar het persoonlijke veranderd.'

'Met elkaar hadden we dit afgesproken.'

'Het maakt niet uit of je in Uithuizen of 's Hertogenbosch naar de vrijgemaakte kerk gaat. Dat is allemaal hetzelfde.'

'De buitenkant was meer gelijk, terwijl die nu meer verschillend is. Er komt wel meer ruimte denk ik voor iedereen.'

'We doen de dingen die we doen omdat het zo hoort.'

Toch zijn er mensen die er in lijken te slagen een basis of begin te vinden voor verbinding, al dan niet bewust. De één ziet het als een opdracht, anderen ervaren dat Gods liefde en genade een open houding naar de ander bij hen oproept.

'Omdat ik dat mijn plicht vind, om hen te zien als mijn broers en zussen.'

'... al die onderdelen van het lichaam hebben hetzelfde hoofd. En dat is cruciaal. En dat moet ik ook cruciaal vinden.'

'God zet je wel in een bepaalde groep neer. En dan denk ik: dat vind ik wel een sterk staaltje christen-zijn, om met al die mensen op te kunnen trekken.'

'Hoe verschillend je ook bent, je mag elkaar liefhebben. Ik vind dat echt een essentieel onderdeel, volgens mij, zoals Christus het bedoeld heeft.'

'Ik denk dat zelfs degene die je niet mag in de kerk, dat je op die manier lief mag hebben in de kerk. en dat de kerk dan iets veel groters wordt dan alleen een sociaal netwerk.'

'Ik probeer dat af en toe ook over te brengen aan mensen, maar dat komt dan niet helemaal over.'

'Ik moest me er in het verleden wel toe zetten om naar een kleine groep te gaan.'

'Wat ik bedoel te zeggen: als je de kerk alleen maar ziet als sociaal netwerk dat goed moet draaien, dan kom je bedrogen uit natuurlijk... ik denk dat zelfs degene die je niet mag in de kerk, die je in een sociaal netwerk buiten je netwerk zou houden, dat je die ook lief mag hebben in de kerk. dat dan de kerkdienst iets veel groters wordt dan een sociaal netwerk.'

Een aantal mensen geeft aan dat de liefde en genade van God hen inspireert bij het contact met de ander.

'Ik krijg veel liefde van God en dan kan ik dat weer uitdelen aan anderen. Zo voelt dat.'

'Maar ik geloof dat mensen gedreven worden om daar dat soort dingen op zondag te doen, of door de week dit of dat te doen.'

'Vertrouwensband vooral... dus ik vind daar wel rust in... ik ben daarin wel mild, maar ook wel genuanceerd denk ik.'

'Ik ben anders naar genade gaan kijken. Gesprek vind ik echt zo belangrijk... je moet oppassen dat je niet veroordelend bent.'

De praktijk in het licht van de theorie

Het hebben van een mening zonder ruimte te laten voor een ander, al dan niet veroordelend, wordt door mensen als onveilig ervaren. Het staat gesprekken en daarmee de verbinding met de ander in de weg.

Is er plaats voor het delen van de ervaring van de mensen die God op een totaal nieuwe manier hebben leren kennen, na 40 jaar? Is er ruimte voor mensen om hun zorgen uit te spreken over de koers die de kerk lijkt te varen? Kuiper (2009) haalt Buber aan als hij zegt dat een verbinding mogelijk wordt als de relatie niet een zaak is van een 'ik' en een 'jij', maar als deze twee lijnen zich snijden in het 'Eeuwige Jij'. Dit lijkt de ervaring te zijn van een aantal van de geïnterviewden, en is wellicht een manier van gespreksvoering die geoefend moet worden. Het uitwisselen van meningen ('ik vind dit en jij vindt dat') kan daarmee een basaler, essentiëler niveau bereiken, een niveau waarop herkenning plaats kan vinden.

Taylor (2010) spreekt over bovennatuurlijke ervaringen die mensen met elkaar kan verbinden. Vertaald naar het christelijk geloof zijn het de momenten dat mensen samen iets van God ervaren die hen met elkaar verbinden. Bezinning op de vraag wat die momenten zijn lijkt belangrijk.

Conclusie

In hoeverre voelen leden van generatie X, lid van de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) te Winsum, zich verbonden met hun gemeente en welke rol speelt spiritualiteit hierin?

1. Over het algemeen voelen leden van de onderzoeksgroep zich verbonden met de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) van Winsum, zij het in meer of mindere mate. Dit is afhankelijk van een aantal factoren:
 - De mate waarin iemand bereid is om zich al dan niet in te zetten voor de gemeente, haar te dienen. Deze bereidheid is gebaseerd op spiritualiteit in die zin, dat het ervaren wordt als opdracht van God of voortkomt uit de ervaren liefde en genade van God;
 - De mate waarin er herkenning is in de spiritualiteit van een ander;
 - De mate van veiligheid die iemand ervaart om zich uit te kunnen spreken over zijn/haar spiritualiteit.
2. Op basis van het onderzoek is de conclusie gerechtvaardigd dat mensen vanuit hun spiritualiteit niet alleen werk doen binnen de gemeente, maar ook kunnen besluiten zich in plaats daarvan buiten te gemeente in te zetten.
3. Uit dit onderzoek blijkt dat mensen hun spiritualiteit niet ten volle kunnen beleven, uitleven en delen. Er heerst behoorlijke verlegenheid rondom de verschillen die hierin ervaren worden. De wens elkaar te bereiken is er, maar men weet niet altijd hoe.

Aanbevelingen

Spiritualiteit en verbondenheid zijn de werkgebieden van de Heilige Geest. Onderstaande aanbevelingen zijn in die overtuiging geschreven.

Verbondenheid kun je niet afdwingen. Wel kun je jezelf de vraag stellen in hoeverre je er, als individu of gemeente, voor open staat om binnen jouw menselijke mogelijkheden ruimte te scheppen voor deze verbinding.

- Bewustwording creëren van het effect van eigen spiritualiteit op het denken over jezelf en de kijk op de ander.
- Gesprek tussen gemeenteleden over eigen spiritualiteit initiëren
- Doelbewust aansturen op gesprekken hierover. Vinger aan de pols houden. Voorkomen dat het gesprek aan de oppervlakte blijft en niet gaat over wat gemeenteleden met elkaar verbindt, wat samenhang aan de gemeente geeft.
- Toerusting voor contactpersonen, leiders, etc. van kleine groepen, Bijbelstudieverenigingen en andere groepen.
- Bezinning op de vraag hoe je als gemeente om wilt gaan met mensen die zich afzijdig houden van activiteiten in de gemeente
- Bezinning op de vraag hoe je als kerkenraad om wilt gaan met veroordeling van en door gemeenteleden.

Moge hij vanuit zijn rijke luister uw innerlijke wezen kracht en sterkte schenken door zijn Geest, zodat door uw geloof Christus kan gaan wonen in uw hart, en u geworteld en gegrondvest blijft in de liefde. Dan zult u met alle heiligen de lengte en de breedte, de hoogte en de diepte kunnen begrijpen, ja de liefde van Christus kennen die alle kennis te boven gaat, opdat u zult volstromen met Gods volkomenheid.

Efeziërs 3 : 16 - 19

Vanuit dat hoofd krijgt het lichaam samenhang, en wordt het ondersteund en bijeengehouden door alle gewrichtsbanden. Ieder deel draagt naar vermogen bij tot de groei van het lichaam, dat zo zichzelf opbouwt door de liefde.

Efeziërs 4 : 16

Literatuurlijst

- Andriessen, H. (2006). *Spiritualiteit en levensloop*. Zoetermeer: Meinema
- Becker, H. (1993). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff bv
- Bontekoning, A. (2012). *Generaties! Werk in uitvoering*. Amsterdam: Mediawerf Uitgevers
- Bras, K.E. & Bouwman, K. (2001). *Werken met spiritualiteit*. Kampen: Ten Have
- Bruijne, A.L.Th. de (2010). *Affect en effect*. Kampen: Kok
- Douma, J. (2010). De hemelse omhelzing. De gunst van het geestelijk leven in de 21^e eeuw. Binnen-gehaald 2 februari 2014 van <http://www.josdouma.nl/artikelen/>
- Grün, A. (2006). *Bronnen van spiritualiteit*. Kampen: Ten Have
- McGrath, A. (2002). *Christelijke spiritualiteit*. Kampen: Kok
- Hart, J. de (2011). *Zwevende gelovigen*. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker
- Heitink, G. (2011). *Golfslag van de tijd*. Utrecht: Kok
- Hendriks, J. (2008). *Verlangen en vertrouwen*. Kampen: Kok
- Kuiper, R. (2009). *Moreel kapitaal*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief
- Roest, H. de (2010). *Een huis voor de ziel*. Zoetermeer: Meinema
- Schilder, A. (2000). *Hulpeloos maar schuldig*. Kampen: Kok
- Taylor, C. (2010). *Een seculiere tijd*. Rotterdam: Lemniscaat
- Velde, M. te & Werkman, H. (red.) (2007). *Vrijgemaakte vreemdelingen*. Barneveld: De Vuurbaak
- Velema, W.H. (1990). *Nieuw zicht op gereformeerde spiritualiteit*. Kampen: Kok Voorhoeve
- Waaijman, K. (2010). *Handboek spiritualiteit*. Kampen: Ten Have

Bijlage I Interviewschema

INLEIDING

Er is op dit moment veel beweging in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). Misschien krijgt u daar wel iets van mee.

Ik wil graag weten hoe mensen hier persoonlijk in staan en of deze beweging, of onrust, invloed heeft op de individuele verhoudingen.

*In het onderzoek zal ik me daarom richten op geloofsbeleving en gemeente-zijn, in mijn onderzoek **spiritualiteit** en **verbondenheid** genoemd. Ook zal ik een aantal vragen stellen over de vrijgemaakte kerk in het algemeen*

Daarom dit interview, dat als volgt is opgebouwd:

1. Ik begin met vragen en uitspraken die gaan over u persoonlijk.

*Dit onderdeel is ingedeeld in de onderwerpen **spiritualiteit** (of **geloofsbeleving**) en **verbondenheid** (of **gemeente-zijn**)*

3. Daarna volgt het tweede deel. Daarin zal ik vragen stellen over de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) zelf.

Deel I INDIVIDUELE BELEVING/OPVATTINGEN

1a. Spiritualiteit (geloofsbeleving)

*Dan beginnen we nu bij deel 1, onderdeel **spiritualiteit***

Ik begin met een stelling en wil graag weten of u dit wel of niet op uzelf van toepassing vindt:

In de afgelopen 10 à 15 jaar heeft geloven een andere betekenis voor mij gekregen.

☐ Ja

☐ Nee

(Als deze vraag bevestigend wordt beantwoord): Wat is er veranderd?

Dan volgen er nu een aantal uitspraken. Hierop mag u reageren. Omwille van de tijd wil ik u vragen om te proberen dit in een paar zinnen te doen.

1. In het dagelijks leven ervaar ik een relatie met God
2. De mens is nietig en zondig
3. Jezus is mijn Vriend
4. God verandert mij al in dit leven
5. Ik merk dat de Heilige Geest mijn denken vernieuwt
6. Bij sommige keuzes die ik maak laat ik me leiden door mijn gevoel
7. Mijn beeld van God is veranderd in de afgelopen jaren
8. Uitdrukkingen als genade, vergeving en hoop hebben een andere kleur voor mij gekregen

1b. Verbondenheid (Gemeente-zijn)

*Dan gaan we nu in gesprek over het onderdeel **verbondenheid***

Wanneer voelt u zich verbonden met de gemeente of met individuele gemeenteleden? Op wat voor momenten?

Wat is hiervoor nodig?

Dan volgen er nu een aantal uitspraken. Hierop mag u reageren.

1. Ik vind het moeilijk dat broeders en zusters elkaar soms niet lijken te begrijpen
2. Ik merk soms dat ik heel anders in mijn geloof sta dan een broeder of zuster in de gemeente
3. In onze gemeente wordt er veel gediscussieerd en weinig met elkaar gedeeld
4. Er zijn mensen in de gemeente met wie ik van hart tot hart over genade en vergeving kan praten
5. Soms hoor ik een preek waarbij ik moeite moet doen om deze op mezelf toe te passen
6. Ik merk regelmatig onbegrip en afstand op bij een broeder of zuster uit de gemeente

Deel II OVER DE GEREFORMEERDE KERK (VRIJGEMAAKT)

Ik ga nu een aantal uitspraken doen waar u opnieuw op mag reageren. Wat ik graag van u wil weten, is of er in uw ogen anders mee wordt omgegaan in de vrijgemaakte kerk ten opzichte van een aantal decennia geleden.

1. Leven met God is een ontmoeting, een relatie
2. Leven met God wordt gekenmerkt door ernstige eerbied
3. God zoeken betekent strijd en confrontatie
4. Leven met God is iets waarin je je moet oefenen, iets wat om discipline vraagt
5. In het geloof is kennis van de Bijbel het meest belangrijk
6. De Heilige Geest verandert mij ook al in dit leven
7. In mijn leven heb ik gemerkt dat God voor mij persóónlijk God wil zijn
8. Wij zijn wel in de wereld, maar niet van de wereld
9. Het is belangrijk dat we het in de kerk over alle dingen eens zijn